

هونه‌ر و چالاکگه‌ریی له کوردستانی عیراق

درزی فیمینیستی، سیاسه‌تی
له‌ش و تیکوشاں بُوشوین

ئیزابیل کایسەر و
ھۆزان مەحموود

سەبارەت بە ناوهندى رۆژھەلاتى ناوهرەست

سەنتەرى رۆژھەلاتى ناوهرەست لەسەر بناغەي پەيوەندىيە درىئەخايىنه كەى زانكۆي لەندەن-سکولى ئابورى لەگەل رۆژھەلاتى ناوهرەست بىيات دەزىت و ناوهندىكى كۆكەرەوەيە بۇ ئەو لىكۆنەوە بەرفراوانانەي لەسەر ناوجەكە دابىن دەكرىن و ئەوانەشى كە لە زانكۆي لەندەن-سکولى ئابورى ئەنجام دەرىن.

ناوهندى رۆژھەلاتى ناوهرەست ئامانجى كەشەپىدانى لىكىيەشت و پەرەپىدانى توېزىنەوەي چەر لەسەر كۆمەلگا و ئابورى و سياسەت و پەيوەندىيە تىودەولەتىيە كانى ناوجەكە. ناوهندىكە هەم زانىارى تايىەندەند و هەم تىكىيىشتى گشتى بەرەپىتش دەبات و خاوهنى پېشىنەيەكى بەھىزە لە توېزىنەوەي نىوان زانستەكان و لە شارەزايى ناوجەيىدا. وەك يەكىك لە دامەزراوه پېشەنگەكانى زانستە كۆمەلایەتىيە كانى جىهان، زانكۆي لەندەن-سکولى ئابورى، لەو بەشانە پېكىدىت كە هەموو لقەكانى زانستە كۆمەلایەتىيە كان دەگىتەوە. سەنتەرى رۆژھەلاتى ناوهرەست ئەم شارەزايى بەكاردەھىيىت بۇ پېشىختى توېزىنەوە و راھىتانى داهىتەرانە لەسەر ناوجەكە.

Middle East
Centre

هونه ر و چالاکگه ریی له کوردستانی عێراق: درزی فیمینیستی، سیاسەتی لهش و تیکۆشان بۆ شوین

ئیزابیل کایسەر و هۆزان مەحموود

دەربارەی نووسەران

پوختە

لەم سالانەی دوايدا، نوویەکى نوۆ لە هونەرمەندانى گەنج و ژنانى چالاکفان لە هەریەمى كوردىستانى عىراق دەركەوتۇن، كە لە پىگەي كارەكانيان و بەرھەمە هونەرىيەكانيانەوە كىشەگەلى وەك سياسەتى لەش، كۆنه خوازى (ئايىنى) و پەيوەندىي دۆستايىتى (intimacy) دىيار دەخەن. ئەم تۈزۈنەوە يە شۇققەي ئەمە دەكەت چۈن لە پاشتى گوتارى زالى سياسەتى حىزبىايتى و ناكۆكىيە هەریەمىيەكەن لە كوردىستانى عىراقى دواي داعش، دەستپېشخەرىيەكاني ژنان، چالاکفانانى گەنج و هونەرمەندانى فيەمەننەست كەدەگەل و گوتارىكى بەدىل گەشە پىددەن. ئەم تۈزۈنەوە يە نەخشە و وىتىاي دەورگىرە سەرەكىيەكاني پاشت دەركەوتى ئەو بزوڭىيانە دەكىشىت و دەپرسى داخۇ لەناو قەيرانە سياسى، سەرەبازى و ئابۇورىيە بەردەۋامەكاني هەریەمەكەدا، گۆرانكارىيە كۆمەلایەتى و سياسييەكان چۈن وىتى دەكىرێن و دەخىرەنگەر. بە گەرانەوە بۇ ئەدەپياتى فيەمەننەستى تۈزۈنەتەوەيى و پاش-داكىركارى (پۇستكۈلۈنىال) لەبارەي جىندرەر، مىللەتى، فيەمەننەستى و ناسىيۇنالىزمى نادەولەتى، ئىمە دەتوانىن بلىيەن نەوەي نوۆي ھونەرمەندان و چالاکفانان ھاتۇونەتە ناو گفتۇرگوچىهانىيەكان لەبارەي داد و يەكسانى، لە پىگەي ئەمەشەوە شىۋاژ نووييەكاني بەشداربۇون داوا دەكەن و چى دەكەن. هەرچەندە، بەھۆي شىكتەكاني سىستەمە بەپىوهەردى دۆخى 'خۆزگە خوازى'، قەيرانە ئابۇورىيە بەردەۋامەكان، كارىگەرە جەنگەكاني پابۇردوو و ناثارامىيە بەردەۋامەكان، شوينيان بۇ ھونەر و چالاکگەرە بەناتەواوى ماۋەتەوە و دەستپەگەيشتنىان سىنوردارە. لەگەل ئەوھەشىدە، پاژگەلى ھونەر، چالاکگەرە كەنجان و ژنان و شوينىگەلىك ھەن كە تىياندا پوانىن بۇ كوردىستانىكى پىتە جىندرەيەكسان و خالى لە توندوتىيىزى گەشەي كردووه.

ئىزابېل كايىسەر، لېكۆلەرى مىوانە لە سکولى ئابورى زانكۆي لەندەن- سەنتەرى پۇزەلەلتى ناوهپااست و پۆست دكتۆرا لە ئىنستىتۇتى ئەتتۇپۇلۇزىيە كۆمەلایەتى لە زانكۆي بېرن. دكتۆرای لە زانكۆي لەندەن- سواس بەدەستەتىناوه و نووسەرى كىتىسى بزووتنەوەي ئازادىخوازى ژنانى كورد: جىندرەر، سياسەتى جەستە و ميليتارىزمى مىيىنانە (چاپخانەي زانكۆي كامبرىج ۲۰۲۱).

ھەروەھا لېكۆلەرى سەرەكى پۇزەزەي (ھەریەمى كوردىستانى تىراق- پاش داعش، گەنجلان ھونەر و جىندرەر، كە بەشىكە لە پۇزەزەي ھاوكارى ئەكادىمى لەگەل زانكۆ ھەرەبىيەكان، كە زانكۆي لەندەن- سکولى ئابورى، بەشى خۆرھەلاتى ناوهپااست سەرپەرشتى دەكەت.

ھۆزان مە حمودە، نووسەرى فيەمەننەست، وانەبىيى گشتى، چالاکوان و ئامادەكارى كىتىسى چىرۇكەكاني ژنانى كورد (چاپخانەي پلۇتۇپرېس - لەندەن، ۲۰۲۱). زىاتر لە ۲۵ سالە داكۆكىكارە لە ماۋەكاني ژنان لە عىراق و كوردىستانى عىراق. خاوهنى بپوانامەي ماجستىرە لە بوارى جىندرەر لە زانكۆي لەندەن- سواس. ھەروەھا ھاودامەززىنەرى پۇزەزەي كولتۇرە، كە پلاتفۆرمىكە تايىھەتە بە فيەمەننەزەم، ھونەر، و جىندرەر لە كوردىستان و داياسپۇرا.

لیگەپین بۆ ئەم تۆیژینەوەیە وەک بەشیک لە پرۆژیەکی
هاوبەش پشتیوانی کراوه لەلایەن پروگرامی ھاواکاری
ئەکادیمی لەگەل زانکۆ عەربییە کان، کە زانکۆی لەندەن
سکولی ئابوری-ناوهندی خۆرەلەتى ناوهڑاست بەپیوهی
دەبات و فاوندەیشنی ئیمارات پشتگیری مالى گردۇوه.
دەرىپینى بېرۇراكان لېرەدا مەرج نىيە رەنگدانەوە بېرۇپاى
فاوندەیشنی ئیمارات بىت. دامەزراوه بەشداربۇوه کان زانکۆی
كوردىستان/ھەولىر و پرۆژەی كولتسوورن. سوپاسى بىن پايانى
نوسەران بۆ بەپىز دوكىر بەيار سەقدىن، لىكۈلەرى ھاواکارى
سەرەكى و خاتسوو مىدىا خودر لىكۈلەرى يارىدەدەر بۆ
بەشدارى و ھاواکارىييان لە پرۆژەي؛ ھەزىمى كوردىستانى
ئىراق دوای داعش؛ گەنچان، ھونەر و جىنەر.

پیشه‌ک

له پاڵ وینه کانی جه‌نگ و کاولکاری، راپورته کان له باره‌ی گه‌نده‌لی، قهیرانی ئابووری و توندوتیزی له سه‌ر بنه‌مای جیندھر به سه‌ر بەرهه مهینانی زانین له باره‌ی هه‌ریمی کوردستانی عیراق زالن. به تایبەتی له سالی ۲۰۱۴-دەستپیکی داته‌پیئنی ئابووری و جه‌نگ دژی دهوله‌تی ئیسلامی یان داعش- و ۲۰۱۷- ریفراندوم بۆ سه‌ر بە خۆبی کورد-ووه هه‌ریمەکه خۆی له نیو دۆخی قهیرانیکی بەردە وامدا دۆزییەوە. له پاڵ مملمانی دریزخایەن و نادلیایی بەردە وامی ئابووری و سیاسی، گوپانیکی بىدەنگتر و نه بینزاوتری دیکه روویداوه: نه وەیە کی نویی هونه‌رمەندانی گه‌نج و چالاکفانان دەرکه وتووه، که له پیکه‌ی کاره کانیانه و کیشە گەلی وەک سیاسەتی له ش، کۆنخوازی (ئاینی) و په‌یوه‌ندی دۆستایەتی وینا دەکەن و دەیخه‌نە روو. کاره کانیان زمانیکی بەهیزی بینه‌کی و ئەدەبی بۆ دیارخستنی پیاواسالاری، ژن-کینه‌بی، کوشتاری داعش بە کاردەھینیت و په‌یوه‌ندی نیو-یە کی ئەمانه چۆن کاریگه‌ری له سه‌ر تیگه‌یشتی ژنان و دەرکەردنیان بۆ شوین، ناسنامه و سینکسوالتی داده‌تیت. ژنان و ژماره‌یە کی زیادبوو له پیاوان نیگارده کیشن، نمايش دەکەن و له کاره کانیاندا پەخنه‌ی په‌یوه‌ندی و نۆرمە جیندھریبیه کان دەکەن. ئەم تویزینه‌ویه نەخشە و وینا دەورگیچە سه‌ر بە کیبیه کانی پشت دەرکه وتنی ئە و بزوکیانه له هه‌ریمی کوردستانی عیراق دەکیشیت و دەپرسن داخو بە چ شیوه‌یە که هونه‌رمەندانی گه‌نج و چالاکفانانی (فیمینیست) گۆتاڑی بە دیلى هونه‌ری و سیاسی وینا دەکەن و بەرهەم دەھیین. له دیوی هونه‌ری نەتە وەیی و بونیادی پیشچە سپیزاوی حیزبە سیاسییه کان و چالاکی ریزکخراوه کان^۱. تا چەند ئەمانه شیمانه دروستکردنی پراکتیک و شوینگەلی پتر جیندھر- یەکسان و روشنیان له خۆیاندا هەلگرتووه که بتوانن بەرهە لستی په‌یوه‌ندی و نۆرمە جیندھریبیه کۆنخوازه کان بکەن؟ له کۆتاپیدا، داخو گەنجان چۆن بەریزکخراوکردنی چالاکی ژنان و سنورداریتی سەرچاوه و هاواکارییه داراییه کان بۆ هونه‌ر چاره سه‌ر دەکەن؟ گنگترین تیماکانی که له و کۆنفرانس، ورکشوب و چاوپیکه‌وتنانه‌ی ریزکمان خستبوون دەرکه وتن^۲- توندوتیزی له سه‌ر بنه‌مای جیندھر، ترس، نه بونی شوین، پەرچە کرداره کۆنخوازه کان و بېھیوابی، هەموویان له نیو بەستینى «ھیشتا-نا» یان دۆخی «خۆزگە خوازی»^۳- رینمايی ئەم تویزینه‌ویه دەکەن.

¹ We focussed on youth (15–25 years of age) who are partaking in activism that is not affiliated with one of the dominant parties (PUK, KDP, Goran, United Islamic Party, Islamic Movement Party), and young independent artists who are producing artistic work that speaks to prevailing social and political issues in the KRI. We left out the many path-breaking older artists, artists in the diaspora, artists who benefit from the patronage of party functionaries and their galleries, and artists who produce work ‘for art’s sake’. Clearly, ‘independence’ is prone to shift; unaffiliated artists and activists might sometimes still get funding or an exhibition space for a project from a municipality or an international NGO.

² As part of this project, we conducted three ‘Feminist Art Workshops’ in Duhok, Sulaymaniyah and Erbil in April 2022, as well as a conference titled: ‘What is Moving? Youth, Art, and Women’s Activism in the Kurdistan Region’ at the University of Kurdistan Hewlêr in November 2022, where many of our research participants took an active role either as workshop facilitators or participants. Alongside the conference we organised the exhibition ‘Imagining Things Differently: Contemporary Art in Kurdistan’, where some of our respondents exhibited their work.

³ A concept used by Umut Kuruuzum (based on the work of Martin Deman Fredriksen, 2014), expanded on further below. Umut Kuruuzum, ‘In Search of Futures: Uncertain Neoliberal Times, Speculations, and the Economic Crisis in Iraqi Kurdistan’, in *Comparative Kurdish Politics in the Middle East: Actors, Ideas, and Interests*, edited by Emel Elif Tugdar and Serhun Al (Cham: Palgrave Macmillan, 2018), p. 190.

لە ماوهى ۱۸ مانگدا (۲۰۲۱-۲۰۲۳) تىمى لىكۆلىنەوە كەمان^۴ ۴۸ چاوېيىكەوتنى كراوه و نافەرمىيان لەگەل ھونەرمەندان و چالاڭقانانى گەنجى دانىشتووى پارىزگا و شارەكانى دھۆك، سلىمانى و ھەولىر كردووھ. نزىكەي نىوهى چاپىيىكەوتتە كامان رۇوبەررو لەگەل كەسەكان بۇوه، لە كاتىكدا نىوهەكى دىكە بەشىوهى سەرھىيل/ئۇنلاين كردووھ، ھەرچەندە چەند بەشداربۇويەك وەلامدانەو بە نووسىنيان ھەلبىزاد. ھەندىك لەو كەسانەرى رۇوبەررو بىنیمانن سەتۆدىيۆكىنى خۆيان (بەزۇرى لە مالەكان) يان پىشاندابىن يان لە كافى ناسراوە كاندا يەكىدىمان دەبىنى. بەھۆى كەمى شوينى گشتى لە ھەريمى كوردىستانى عىراق، يان بەھۆى خراپى و كۆتۈرۈلكردن، زۆر لەو ھونەر و چالاڭگەرييەرى سەرنجى ئىمەيان پاكيشا بەشىوهى ئۇنلاين/سەرھىيل ئەنجام دەدران، ھەر بۆيە ئىمە چاودىرى كارى بەشداربۇوه كامان لەسەر تۆرە كۆمەلایەتىيە كان دەكىد.

مېتۆدى توپىزىنەوە كەمان لەنیو سنورى لىكۆلىنەوە فىيمىنېستى بان نەتهوھىي و پاش-داگىركاريدا، كە لەناو ھەولە ناسىۋۇنالىستىيە كان و شەر و نائارامىيە بەرددەوامە كاندا، بەشىوهەكى پەخنەيى لە نىویەكى چالاڭگەريي ژنان بۆ يەكسانى لەسەر بەنمەي جىيندەر و دادپەرەرەر دەپۋانىت. ئىمە لە شىكارىيە كاماندا، جەخت لەسەر ئەوھە دەكەينەوە چۆن پىتكەنەكانى گەشەي نۇرى-لىپال، بەسەربازگەرەن و تۇندۇتىزى سىياسى كارىگەرى لەسەر شىوازەكانى بەرھەمەيتانى ھونەرمەندانى گەنج و تىيگەيشتنى ئەوان لە خۇ لەنیو بەستىنى نائارامى و «گىربۇون»^۵ و «چاوهەرەپۋانىتى»^۶ دا دادەتتىت. ئىمە دەلىن نەوهى نويى ھونەرمەندان و چالاڭقانان ھاتوونەتە ناو گفتۇگۇ جىهانىيە كان لەبارەي داد و يەكسانى، ھەرچەندە بەھۆى بونىادى (خۆزگەخوازى)، يان نىمچە-دەولەتى ھەريمى كوردىستانى عىراق^۷ و پەيوەندى نايەكسانى و ناھاوسەنگى نىوان ھاوللاتيان و بەرپىسان، قەيرانە ئابورىيە بەرددەوامە كان و دۆخى لوازىي ئاسايىش لە ھەريمە كەدا، ئەوا شوينى چالاڭگەرىي چالاڭقانان و بەرھەمەيتان و ئەيىشى ھونەرى بە كەمى ماوهەتتەوە، بۆيە كارىگەرييە كانىشيان سنوردارە. ئىمە ئەوهەمان بۆ دەركەوت لەبەر سنوردارىتى دەرفەتە كانى پشتگىرىي دارايى، نەبوونى پەرەردەي ھونەرى، سنوردارىتى حەز و شوينى گشتى، زۆرىنەي ھونەرى بىنەكى لە پىش و پاش كۆرۈناش لەناو شوينە تايىتە كانى كەسەكان وەك مآل، شوقە و ژۇورى خە-بەرھەمدەھىيىزىن.

⁴ The authors are grateful for the contribution of the Co-PI Bayar M. Sevdeen and our research assistant Midya Khudhur for their invaluable contribution to this project. For critical and careful comments, we thank the anonymous reviewers, as well as Paniz Musawi Natanzi, Mairéad Smith, Nadje Al-Ali and Hawzin Azeez who read earlier drafts of this paper. The arguments (and their possible shortcomings) presented here are entirely our responsibility.

⁵ The interviews were conducted in Soranî, Bahdinî, Arabic and English, translated and transcribed.

⁶ Ghassan Hage, ‘Waiting Out the Crisis: On Stuckedness and Governmentality’ in *Waiting*, edited by Ghassan Hage (Carlton: Melbourne University Press, 2009), 97–106.

⁷ Bahar Baser and Shivan Fazil. “They Hear Us But They Do Not Listen to Us”: Youth Narratives on Hope and Despair in the Kurdistan Region of Iraq’, *International Journal of Conflict and Violence* 16 (2022): p. 11.

⁸ Denise Natali defines the ‘quasi-state’ as a political entity that has internal but no external sovereignty, seeks autonomy or independence, can be state-like or a rebel movement with some territorial control, though lacking the juridical status of sovereign governments. Denise Natali, *The Kurdish Quasi-State: Development and Dependency in Post-Gulf War Iraq* (Syracuse: Syracuse University Press, 2010), xxi.

هه‌رچه‌نده ئەمە له شاریکه‌وو بۆ شاریکی دی (دهوک، هەولێر، سلیمانی)^۹ جودایه، زۆرینه‌ی ئەو پیشانگه‌یانه‌ی ده‌کریئن‌هه‌وو هونه‌رمەندان خۆیان یان پیکخراوه نیوده‌وله‌تییه‌کان^{۱۰} پشتگیریی داراییان ده‌کەن، بۆیه ته‌نیا چەند هونه‌رمەندیکی کەم ده‌رفه‌تى ده‌ركه‌وتنى فراواتر بە‌ستدە‌ھیتىن.

له خواره‌وو، ئىمە پیش ئەوھى بە‌دواچوون بۆ چالاکگه‌ریی ژنان و بە‌رهە‌مەتىنانى هونه‌ری له هەریمە‌کەدا بکەین، وردە‌کارى دانوستاندۇنى تىگە‌يى كە ئەم توپىزىن‌هه‌وو بە‌باره‌يە‌وو دەئاخىقى دەخەینه‌رپوو. پاشان ئىمە گفتۇگۆى تىما و ئاستەنگە سەرە‌كىيە‌كان دەكەين كە شىوھ بە‌بە‌رە‌مە‌مۇنە‌رە‌ری و چالاکگه‌ریی بە‌شداربۇووه‌كان دەدەن. ئەمەش چۆن پە‌يۈەندى بە‌گۆرانىكارىيە سىايسى-كۆمە‌لائىيە‌تىيە فراوانتە‌كانى هەریمە‌کە‌وو هە‌يە. ئىمە ئەو نىشان دەدەن كە زۆرینه‌ی گەنجه چالاکفانە‌كان خۆیان لە‌تىو كۆمە‌لە‌خويىندە‌وو، بازنه‌ى كولتۇرلى و ئەدەبى سەرە‌بە‌خۆ پىكخستوووه بۆيە باسى ئەو دەكەين ئەمە ئامازە بە‌گۆرانىكارىيە‌كى بە‌رە‌دە‌وام دەدات لە نەریتە‌كانى سىايسە‌تى حىزب و دامە‌زراوه كولتۇرلىيە‌كانه‌وو رپووه فە‌كە‌دنى شوئىنە‌كان بۆ بە‌شدارىيە‌كى رەخنە‌ييانه.

نە‌بزووتن لە‌تىو دۆخى «خۆزگە‌خوازى» دا

هونه‌ر وەك بە‌رخۆدان و چالاکگه‌ریي گەنچانه وەك بزوئىن‌هە‌ری گۆرانىكارى شوئىن‌كى گرنگ لە‌ناو لېكۆلىن‌هە‌وو كان لە‌باره‌ى هە‌رېمى سوانا (باشۇرى رۆژئاواي ئاسيا/باکورى ئە‌فرىقا) داگىرددە‌كات، دوابە‌دۋاي هە‌لچۇوپىتى كە داهىتە‌رانە كە‌هاوکات لە‌گەل ئە‌وھى پىي دە‌گۆترى «بە‌هارى عە‌رەبى»^{۱۱}، سالانى سەرەتاي شە‌پى ناوخۇي سورىا^{۱۲} و پاشان لە‌ماوه‌ى خۆپىشاندە‌كانى سالى ۲۰۱۹ لە عىراق و لوبنانه‌وو^{۱۳} رپووی دا. لە‌وساوه كولتۇرلى باو، يان كولتۇرە گشتىيە‌كان^{۱۴} بە‌شىوھ‌يە‌كى سەرە‌كى وەك «شۇنى تىكۈشان لە‌سەر جىئىن‌دەر، ناسنامە‌ي نە‌تە‌وھىي و سىكىسوالى،

^۹ Sulaymaniyah is often called the ‘cultural capital’ of the region and has more spaces and initiatives dedicated to the arts, such as the Tobacco Factory, Esta Gallery, Vim Foundation and Art Frosh, or Kashkul at the American University of Iraq Sulaimani, see Joshua Levkowitz, ‘Iraqi Artists Transform Derelict Tobacco Factory into Culture Hub.’ *Al-Monitor*, 2018. Available at <https://www.al-monitor.com/originals/2018/05/tobacco-factory-finds-second-life-as-culture-center.html>; Winthrop Rodgers, ‘Artistic Heart of Iraq’s Kurdistan Thrives, but Wants More Public Engagement.’ *Al-Monitor*, 2023. Available at <https://www.al-monitor.com/originals/2023/02/artistic-heart-iraqs-kurdistan-thrives-wants-more-public-engagement>; Kashkul Project, available at <http://www.kashkul.com/#/>; Esta Gallery, available at <https://www.facebook.com/Esta-Gallery-107957462121822> (all accessed 8 March 2023), Art Frosh, available at <https://artfrosh.krd/> (accessed 20 June 2023).

^{۱۰} In Erbil the French Institute and the Goethe Institute are the most visible with concerts, exhibitions and collaborations, e.g. Helan Project; a collaborative art exhibition project between Sêv Gallery, the Framing Photojournalism School and the Goethe Institute.

^{۱۱} Charles Tripp, *The Power and the People: Paths of Resistance in the Middle East* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013); Charles Tripp, ‘Art, Power and Knowledge: Claiming Public Space in Tunisia’, *Middle East Law and Governance* 8/2–3 (2016): 250–74; Ruba Salih and Sophie Richter-Devroe, ‘Cultures of Resistance in Palestine and Beyond: On the Politics of Art, Aesthetics, and Affect.’ *The Arab Studies Journal* 22/1 (2014): 8–27.

^{۱۲} Creative Memory of the Syrian Revolution. Available at <https://beta.creativememory.org/> (accessed 20 June 2023).

^{۱۳} Balsam Mustafa, ‘All About Iraq: Re-Modifying Older Slogans and Chants in Tishreen [October] Protests’, *Journal of Asian and African Studies* 58/3 (2022): 401–20; Jeffrey G. Karam and Rima Majed, eds. *The Lebanon Uprising of 2019: Voices from the Revolution* (London: I.B. Tauris, 2022).

^{۱۴} Charles Tripp, ‘Political Thinking Performed: Popular Cultures as Arenas of Consent and Resistance.’ *British Journal of Middle Eastern Studies* 48/1 (2021): pp. 7–23.

وھ ک ئامرازى بونىادنانى ھاواکارىي سیاسى و وىناكىرنەوھى ھاولۇلتىھىتى»^{۱۵} تىۋىزىزەكراون. ئەو ئىشانەي لەلايەن بەشداربۇوه كاھانەوھ بەرھەمەتلىرىن واتاي ئەو ناگەيەنیت كە لەگەل كاتىگۆرىي «كولتوورى باو»دا دەگۈنچىن، چۈنكە ئەوھى بەرھەمەيان ھېتىناوھ زىاتىر لە سەرتادايدە و بەزۆرى پشتىگىرىي داراين پىوپۇست يان ھېزى سیاسىييان نىيە تاكۇو بەفراوانى دەرىكەون. لەگەل ئەوھەشدا، ئەو گەنجانەي لىرەدا گونجاون، ئەو بابەتanhەي وا ھەرىمەت كوردىستانى عىراقىيان ئاستەنگ كردوھ، كىشەئامىز دەكەن.

تۆيىزىنەوھى نۇي لەبارەي گەنجان لە ھەرىمەت كوردىستانى عىراق بەپروونى ئەوھ دەردەخات كە زۆرينىھى گەنجان، بەتايمەتى لە سالى ۲۰۱۴ و دەستپىنگى قەيرانى ئابورىيەوھ، بىھيوان و لە دەسەلات ناپازى و لىي بىھيوان . حکومەتى ھەرىمەت كوردىستان دەرفەتىكى زۆر كەم بۆ بەشدارى سیاسى پىشكەش دەكت، ھەرۋەھا حکومەت ناتوقانىت بەرھەپرووھ گەندەللى بىتەوھ، پىزەھى بەرەپارى كەم بىكانەوھ و بەسەر قەيرانە داراينە كان يان زىادبۇونى دابەشبۇونە سیاسىيە كاندا^{۱۶} راپگات. لە ئەنجامدا، زۆر لە بەشداربۇوه كان لەبارەي ھەستى «گىرخواردن/ چەقبەستن»^{۱۷} دەناخشىن و خۆيان لەتىو دۆخى «جاوەرۋانىتى» درېزبۇوه بۆ رۆژه باشتە كان دەبىنەوھ، گىرەدراو بە پىشىبىنى بۆ كوردىستانىكى سەربەخۇ، كە تىيدا شتە كان رەنگە بەرھ و باشتى بچن^{۱۸}. ئوموت كوروزوم (would be' state) لە تۆيىزىنەوھ كەيدا لەبارەي ھەرىمەت كوردىستانى عىراق زاراوهى دۆخى «خۆزگەخوازى» (would be' state) بەكاردەھىتىت، قەوارە/كىانىتكى كە هيىشتا نا، بەلام پىشىوھ ختە بەلىنى داھاتووھى كى گەشتى داوه دواي كاتىكى نادىيارىكراو لەنیو ئەم قۇناغى گواستنەوھىي ھەنۇوكە تىدايەتى. ھەرچەندە، ئەم ئايدىالىزەكەنە داھاتوو (كە زۆرينىھى كىشە كانى ھەنۇوكە بەشىوھى كى تۆتوماتىكى تىدا چارە سەر دەبىت، بۆيە پىوپۇست نىيە ئىستا پىيەنەوھ خەرىك بىن) وھ ك تەكىكى حوكىمانى^{۱۹}، لەگەل ئەزمۇونى ژيانى زۆربەي بەشداربۇوه كاندا يەكناگىتىھوھ، كە رۆزانە بەپىزى ناجەختىتى و نادلىنياپەيەو نەك بەپىزى باوهەپبۇون بە ئايىندەيە كى ھىواخوازانەوھ دىاري دەكرىت^{۲۰}. سەرەپاي ئەم ھەستە گشتىيە سىستى، لە ھەرىمەت كوردىستانى عىراقدا هېچ بىزۆتەنەوھى كى نىيە كە بەشىوھى كى رېكخراو شەپ بۆ گۆرانكارى سیاسى بکات و ئامرازى داھىتەرانە بۆ ئەم مەبەستە بەكاربەتتىت. لەبرى ئەوھ زۆربەي گەنجان ھەولەدەن كۆچ بۆ ئەوروپا بىكەن، يان لە دەرھەوھى مەيدانى سیاسىدا، لە دەستپىشخەرەيە

¹⁵ Dalia Said Mostafa, Nicola Pratt, and Dina Rezk, ‘New Directions in the Study of Popular Culture and Politics in the Middle East and North Africa’, *British Journal of Middle Eastern Studies* 48/1 (2021): p. 2.

¹⁶ Shivan Fazil, ‘Understanding the Roots of the Younger Generations’ Despair in the Kurdistan Region of Iraq.’ *Arab Reform Initiative*, 2023. Available at <https://www.arab-reform.net/publication/understanding-the-roots-of-the-younger-generations-despair-in-the-kurdistan-region-of-iraq/> (accessed 19 June 2023); Sajad Jiyad, Müjge Küçükkeleş, and Tobias Schillings. Economic Drivers of Youth Political Discontent in Iraq: The Voice of Young People in Kurdistan, Baghdad, Basra and Thi-Qar. *Global Partners Governance*, 2020, p. 50. Available at <https://gpgovernance.net/publications/economic-drivers-of-youth-political-discontent-in-iraq-the-voice-of-young-people-in-kurdistan-baghdad-basra-and-thi-qar/> (accessed 6 March 2023); Kamaran Palani, ‘Youth Radicalization in Kurdistan: The Government Response’, Youth Identity, Politics and Change in Contemporary Kurdistan, edited by Shivan Fazil and Bahar Baser (Trans-national Press: London, 2021), pp. 223–37.

¹⁷ Ghassan Hage, ‘Waiting Out the Crisis: On Stuckedness and Governmentality’.

¹⁸ Bahar Baser and Shivan Fazil. “They Hear Us But They Do Not Listen to Us”, p. 11.

¹⁹ Umut Kuruuzum, ‘In Search of Futures: Uncertain Neoliberal Times, Speculations, and the Economic Crisis in Iraqi Kurdistan’, 2018, p. 190.

²⁰ Cale Salih and Maria Fantappie, ‘Kurdish Nationalism at an Impasse’, *The Century Foundation*, 2019. Available at: <https://tcf.org/content/report/iraqi-kurdistan-losing-place-center-kurdayeti/> (accessed 20 June 2023).

بچووکه کانی کۆمەلگەی مەدەنی یان «ورده-سیاسەت»^{۲۱}دا چالاک بن و له پیگەی هونه رەنە نارەزایەتییە کانیان دەربپەن. وەک بەشیک لەو دەستپیشخە رییانە، هونه رەنە ندان و چالاکفانانی گەنج کاری هونه ری بەرھە مەدەھینن کە زۆركات پوانگەی فیمینیستی دەخەنە گەپ و پەخنەی فیمینیستی پیش دەخەن. زاراوهی «فیمینیزم» یان «چالاکگەربی فیمینیستی»، له هەریمی کوردستانی عێراق و هەریمی سوانادا^{۲۲}، زاراوه گەلی جینگای موناقشە یان ناسنامە دیاریکەرن، لهو شوینانە دئم زاراوانە زۆربەی کات وەک شتیکی نامو به «کولتوروو، یان وەک بەشیکی سەرەکی له سیاسەتی ئیمپریالیستی، داگیرکاری و ژیردەستە کردن سەرەن دەکرین».^{۲۳}

دوروکەوتەوە بە جینیشتى (فیمینیزم-۲۰۰۳)

ژنان بە دریزایی نیوهی دووھەمی سەھەنی بیستەم، روکیکی سەرەکیان له شەرکردن بۆ سەرەبەخۆبی کورد له هەردوو رووی سیاسى و سەربازییە وە^{۲۴} ھەبوو. هەرچەندە له پاش ۱۹۹۱ بەرھە پروسوھی بونیادنانی دامەزراوه کان دەستى پىنکەردد^{۲۵}، داواکارییە کانی ژنان بۆ یەکسانی و دادپەرەوەری له سەر بەنەماي جىنيدەر بەگشى پەراویزخان. له ۱۹۹۰-كەندا، دواي دامەزراوەنی ناوجەی دزەفرپین، هەریمی کوردستان بەرپیکى دىكەوە، ئەم جارە شەپەری نیوان حیزبە ناکۆكە کان (پارتى ديموکراتى کوردستان و یەکىتىي نيشتىمانى کوردستان) داهیزرا. ئەوھە سەرەدەمە بۇو کە تىیدا توندوتىزىي له سەر بەنەماي جىنيدەر پەر ھەلکشا، کوشتن بەناوی شەرەف روژانە پروویدەدا و بەھۆى نەبۇونى ئارامى و ئاسايىش دەركەوتەنلى ژنان له مەيدانى گشتىیدا سنوردار بۇو^{۲۶}. سەرەپاي شەپ و ناسەقامگىرىيە بەرەدەوامە کان، ژنان بە بەرەدەوامى و بە سەرەکەوتەنلى خۆيان له دەدورى كىشەگەلی وەک ياساي بارى كەسىتى پېكىخستووھ، بە تايىەتى دواي ۲۰۰۳ كاتىك پېئىمى سەدام حوسىئن ڕۆوخا و فیمینیزم لىپرآل وەک بەشیکى دانەپەراو له داگیرکردن و رەكىفىكىردن عێراق گەشەي كرد. له ئەمپۇدا حکومەتى هەریمی کوردستان بە فەرمى بەلېنى پېشتىگىرىي پېيارى ۱۳۲۵-ئى نەتەوە يەكگەرتووھ کان، سيداو (CEDAW) و ئەجىنيداى ژنان، ئاشتى و ئاسايىش (WPS) ئى داوه. هەرچەندە وەک زەينەب كايه باسى دەكتات، ئەم پېشتىگىرىيە بۆ ئەوھە يە كە «بەرپى پىشاندانى ئەو جۆره پابەندبۇونە به ستانداردە نىيەنە ولەتىيە کانی يەكسانى جىنيدەری، حکومەت ئامانجىيەتى وىيە يە كى

²¹ Jiyad, Küçükkeleş, and Schillings. Economic Drivers of Youth Political Discontent in Iraq.

²² Deniz Kandiyoti, 'Between the Hammer and the Anvil: Post-Conflict Reconstruction, Islam and Women's Rights', *Third World Quarterly* 28/3 (2007): 503-17; Nadje Al-Ali, 'Feminist Dilemmas: How to Talk About Gender-Based Violence in Relation to the Middle East?' *Feminist Review* 122/1 (2019): 16-31; Diana Alghoul, 'Interview: On the Shaming of Arab Feminists', *The New Arab*, 16 August 2017. Available at <https://www.newarab.com/analysis/interview-shaming-arab-feminists> (accessed 28 February 2023).

²³ Lila Abu-Lughod, *Do Muslim Women Need Saving?* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2013); Nadje Al-Ali, *What Kind of Liberation? Women and the Occupation of Iraq* (Berkeley: University of California Press, 2009).

²⁴ Nazand Begikhani, Wendelmoet Hamelink, and Nerina Weiss, 'Theorising Women and War in Kurdistan: A Feminist and Critical Perspective', *Kurdish Studies* 6/1 (2018): 5-30; Choman Hardi, 'Women's Activism in Iraqi Kurdistan: Achievements, Shortcomings and Obstacles', *Kurdish Studies* 1/1 (2013): 44-64.

²⁵ Nadje Al-Ali and Nicola Pratt, 'Between Nationalism and Women's Rights: The Kurdish Women's Movement in Iraq', *Middle East Journal of Culture and Communication* 4/3 (2011): 339-55; Natali, *The Kurdish Quasi-State*.

²⁶ Shahrzad Mojtabi, 'No 'Safe Haven': Violence Against Women in Iraqi Kurdistan', in *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, edited by Wenona Giles and Jennifer Hyndman (Berkeley: University of California Press, 2004), pp. 108-33; Minoo Alinia, *Honor and Violence against Women in Iraqi Kurdistan* (New York: Palgrave Macmillan, 2013).

ئەرىي لەناو ھاۋپەيمانە سەرەكىيە نىيودەولەتتىيە گەريمانەيەكان بەدەستبەينىتت».²⁷ ئەم ئارگومىننەتە ھاوشىيەسى وەلام زۆر لە بەشداربۇوه کان بۇو، كە ھەست دەكەن حکومەتە كەيان و دامەزراوه کانى تەنبا بەزارە كى گىنگى بە «كىشەكانى ژنان» دەدەن. لەگەل ئەھەشدا، فىميئىست و نا-فىميئىستە كانىش ئەوە دەرەدەخەن كە ژنان لە زۆر ڕوانگەوە فشار بۇ يەكسانى لەسەر بىنەماي جىندەر و دادپەرەوەرى دروست دەكەن، بەلام ليپرالل فىميئىزم لە ئىستادا بەرپىي «جىندەر قبۇولىكىن»، «پىزە ئەنلىقىنى ژنان»، «راھىزانى ژنان»، «كارگىپەتى ژنان» سەرەكتىرىن رۆل دەگىرپىت لەناو بازنه كانى سياسەت دارپشت و لەتىيو ئەو پىتكخراو و دامەزراوه نىيودەولەتتىيانە كە لە ھەرىيمى كوردىستاندا كاران. ھەرەوھا ئەمە جۆرە فىميئىزمىشە كە ئىستا بەزۆرى لەلایەن گەنجانى چالاڭانە وە خەنە دەكىرت، كە بەھۆي زمان، كردار و نەبوونى كارىگەرى دەرىپەمەوداي ئەم جۆرە لە فىميئىزم ھەست بە نامۆبۇون دەكەن.²⁸

بۇيىە بەدەر لە كاردانەوە فراوانلىرى دەزه-فىميئىستى كە دىياردەيە كى جىهانىيە، ئىمە لە ھەرىيمى كوردىستانى عىراق شايدەتحالى ساتى «ئىتر-نا-بۇ-فىميئىزم» يىن. لەھۆي زۆر لە گەنجانى چالاڭان خۆيان زىاتر پرووھە پىگە يان پىتكخستن و بىزۇوتىن يان بەرەھەمەپىنانى زانىنى ھونەرى و كولتۇورى ناوجەيى يان «خۆجىيى» ئاپاستە دەكەن تاكۇ دەنگىان بىيىستىت. بۇ زۆرىك لە بەشداربۇوان ئەمە ھەرەوھا كاردانەوەيە كىشە بەرانبەر بۇنياد و كردى نوخېگەرى پىتكخراوە كانى ژنان لە ھەرىيمى كوردىستان، كە لە ٥٢٠٣ دەستى پىيىركدووھ:

پىم وايە پىتكخراوە كانى ژنان و كىشە جىندەرەيە كان لىرە كارىگەرىيە كى خاپىيان ھەبۇوه. كاتىك دەلىم من «فىميئىستىم»، و پەيامىكى فىميئىستىم ھەيە، پۇوبەرۇوی پەخنە دەمەھەوھ. ئەوان دەلىن ئەوە تو باسى چى دەكەي، لەناو ئەو پىتكخراوانەدا كېرىن و فوشتن بە ژنانەوە دەكىرت. وينەيە كى زۆر نەرەيى لەبارەي ئەوانەوە لەناو كۆمەلگە ھەيە، بەپاستى بەھۆي زۆرەش، ئەوان چالاکىي كارىگەريان نىيە، ئەوان تەنبا كۆبۈنەوە پىكىدەخەن و ئەو بودجەيەي ھەيانە خەرجى دەكەن، لىرەوھ و لەھۆي كۆدەنەوە و لەبارەي ئەم و ئەو قىسە دەكەن، ھەممو كات ھەمان كىشە كۈنە كان دەلىنەوھ. ئەوان ھىچ بىرۋەكەيە كى نۇي پىشىكەش بە خەلک ناكەن.²⁹

لانە شىيخە گەنجىكى فىميئىست، وەرگىپ و ئەندامى مىنېرقا³⁰، ئەو بىرۋەكە و ھەستە گشتىيەي بۇ ٥٢٠٣ دەرىپىن كە ئىمە زۆر جار لە ماودى توپىزىنەوە كەماندا ئەزمۇوفەن كەدبۇو: گەنجانى چالاڭانى فىميئىستى ھىچى دىكە ھەست ناكەن كە لەلایەن پىتكخراوە كانى خۆبەستوو بە حىزبە سىاسىيە كان، دامەزراوه كانى حکومەت يان پاشتىگىرىيە دارايىيە نىيودەولەتتىيە كانەوھ، نوينەرايەتى دەكىرن. «ئىمە لىرە پىويسىمان بە جۆرىكىي جوداي فىميئىزم ھەيە، ئەوەي ھەمانە لە سالى ٥٢٠٣ وھ ھىچ شىتىكى نەكەردووھ و لەگەل كولتۇورى ئىمە ناگونجىتت، ئىمە چەندىن جار پىمان و تراوه-گەرە كە بەشدارىيە كى پەخنەيى لەتەك فىميئىزمى ليپرال و پەيوهندى بە سياسەتى نۇي-خۆپارىزىي و ئەجيىنداي بەخشەرە كان، ھەرەوھا شىۋازى بلاپۇونەوە يان لە ھەرىمە كە پىشان بىرىت.³¹

²⁷ Zeynep Kaya, ‘Outperforming Baghdad? Explaining Women’s Rights in the Kurdistan Region of Iraq’, LSE Women, Peace and Security Blog, 2017. Available at <https://blogs.lse.ac.uk/wps/2017/02/08/outperforming-baghdad-explaining-womens-rights-in-the-kurdistan-region-of-iraq/> (accessed 28 February 2023).

²⁸ This is not to say that women have not achieved a great deal in the KRI, but we found that most people do not attribute these successes to foreign-funded or government-endorsed women’s organisations.

²⁹ Online interview with translator and activist Lana Shekha, 28 December 2021.

³⁰ Minerva is an online platform and publisher founded in 2021 by a group of young people based between the diaspora and the KRI, promoting art, feminism, critical thinking and analysis. Available at <http://minervapubl.com/> (accessed 28 February 2023).

³¹ This rethinking and challenging of Western or liberal feminism also resonates with Jineolojî (Kurdish for ‘women’s science’), led by the Kurdish Women’s Freedom Movement, put in practice across different parts of Kurdistan, Europe and Latin America. See also: Eleonora Gea Piccardi, ‘The Challenges of a

ئەمە لەگەل هەلسەنگاندنه‌وهى ئەو زمانه دەبىت كە خەلک دەتوانى پەيوهست بىت پىيەوه. هەروه‌ها پىويسته بە جۆرييک بىكىت كە تىيدا ژنان-ئەوانەي ھەست بە بەھىزى دەكەن- بەتەنیا چىيەھەيلرىن يان بەھۆي ئەھۆهەنداو كۆمەلگە شەرمەندەنەكىن. ۋەزىن شەوكەت كۆمەلناس لە زانكۆي دھۆك و ھاو-دامەزريئەری پىتكخراويك لەناوە راستى جەنگ دژ بە داعش، كىشەي خىرايى و پلاندانانى ھىنایە پىشەوه: «ھەست دەكەم ئىمە زۆر خىرا را دەكەين. ھەموو ئەو خىرا پۇشتنە، بەرهە هيچ ئاپاستەيەكى ديارىكراو نىيە، تەنیا پۇشتنە. هيچ كەسىك نازانى بەرهە كۆي دەپۈين، ئىمە تەنیا دەپۈين!»^{۳۲}

ئەم تىيگەيشتنە كە «ئىمە دېبىن ھەنگاوىك بەرهە دواوه بگەپىيەوه و ھەلسەنگاندىن بکەينەوه» پەيوهندى بە گەشە كەدنى ئاگايىهەو ھەيە لەناو كەسانى چاپىنكەوتەن لەگەل كراو كە گەشەي خىراي نۇي-لىپرال لە ھەرىمەكەدا دواى ۲۰۰۳ بۆتە ھۆي لىكىدابراتنىكى گەورە لە تىوان قسە و كردار، روانگە و كارىگەری راستەقىنە، سوودەندان و پەراویرخراوان^{۳۳}. يەكىكى دىكە لە تىيگەيشتنە گشتىيەكان ئەھۆيە كە «نەھەن ۲۰۰۳-وەك گەندەل، ناكارامە و ڕووکەش دەبىزىن- فىيمىنيزىمىان بۆ گەنجانى ئىستا تىكشىكاندۇوه، كە ئەو گەنجانە دەيانەوى بانگەشەي فىيمىنيزىم بکەن بەلام وا ھەست دەكەن كە سەرەتا دېبىن خۆيان لە زۆر ھەلەتىيگەيشتنى جودا بکەنەوە ئەنجا ئاپاستەيەكى نۇي وەربگەن^{۳۴}.

بەدەر لە خىرايى بىئاپاستە و بىيگانبۇون، ترس يەكىكى دىكە بۇ لە تىما دووبارە كان لە كاتى چاپىيىكەوتە كاماندا: قسە وقسەلۇكى خrap، بەزاندىنى ھىلە ديارىكراوه مۇرالىيەكان و ئەو كاردانەوانەي كە رەنگە يەكىكى ڕووبەرروو بىيەتەوە كاتىك وەك ژن ھەلۇيىتى گشتى وەردەگرېت. راز خەيدان ھونەرمەندى فەربابەتى كە ئىستا نىشەتەجىيى لەندەنە پىشتر گەرابووه و ھەرىمى كوردستان و بۆ سالانىكى زۆر لە ھەولىر كارى كەدووه، بەم شىوه يە ڕوونى كرددو:

لەبەرئەوهى كە لىرە و لەۋى دەستىپىكى بچووك ھەن، بەلام هيچ بزووتنەوهىك بۇونى نىيە چونكە هيچ كەس بەتەواوى نايەوي بەرانبەر كاردانەوهەكان كەداربىنۋىيەت. نەخىر، ئىمە پەيوهندىيەكى ژەھەر، ژەھارايمان ڕووو و ژنان ھەيە. ژىيەك ناتوانى تەنانەت لە ھەوالىكدا دەربىكەۋىت بەبىن ئەھۆي ھەزاران كۆمەنتى نەشياوى لەزىز ۋىدىيۆكەيدا بۆ نەيەت. ئىمە ژنانى خۆمان زۆر بىيەها دەكەن، تەنانەت ئەگەر بزووتنەوهىكى فىيمىنيتىش ھەبىت ئەوا ئەپەرەپى چەند كاتزەپەرەپىك يان ۋۆزۈك دەمەنەتەوە، چونكە ژنان دەترىن پەيوهندى پىوه بکەن.^{۳۵}

ئامانجي ئىمە لىرەدا شىكارى دۆخى چالاکگەرەي فىيمىنيستى يان بىنكارىگەرەي پىتكخراوهەكان نىيە كە ئىش لەسەر كىشەكانى ژنان دەكەن، بەلکوو ديارىكەرنى ھۆكارگەلى ئەھۆي بۇچى زۆرىنەي بەشداربۇوان خۆيان لە ئىتىجىئۇ و پىتكخراوهەكانى ژنان دووردەخەنەوە. لەو بەشەي خوارەوە، بەكورتى بەشىوه يەكى مىزۋوپى لە ھونەركەدنى ژنان لە ھەرىمى كوردستانى عىراق دەپۇانىن پىش ئەھۆي سەرھەندي شوين و دەستىپېشخەرەي نۇي. ئىمە گەللاھى ئەو ئالنگارىيانە دەكەين كە چالاکگەرەي يان بەرهە مەھىنانى ھونەرەي نىمچە سەربەخۇ ڕووبەررويان

Kurdish Ecofeminist Perspective: Maria Mies, Abdullah Öcalan, and the Praxis of Jineolojî.' Capitalism Nature Socialism 33/1 (2022): 46–65; Nadje Al-Ali and Isabel Käser, 'Beyond Feminism? Jineolojî and the Kurdish Women's Freedom Movement.' Politics & Gender 18/1 (2022): 212–43.

³² Interview with sociologist Vajeen Shawkat, Erbil, University of Duhok, 21 June 2022.

³³ Kurruuzum, 'In Search of Futures'.

³⁴ Aside from being 'alien' such misconceptions include the feminist=prostitution link, as some women's organisations have been accused of trafficking women. Other young activists struggle with the accusation that if they engage in feminist activism, this is just to gain the freedom to have pre-marital sex. Interview with Vajeen Shawkat; interview with feminist activists Hevî and Rezhwan, Erbil, 28 April 2022; online interview with student activist Srusht Birani, 1 July 2022.

³⁵ Online interview with multidisciplinary artist Raz Xaidan, London/Erbil, 8 September 2022.

دەبنەوە و دەپرسىن چ جۆرە گۆتارىك، پراكىنەكى رېتكخراوەيي يان كارى ھونەرى لەناو ئە و شوينگەلە تازەيە بەرهەمهاتوون.

پرسىيارە ھەنۇوكەيىه كان، دىلىتىما كۆنه كان: ھونەر-كىرىدىن دواى ٢٠١٤

لە حوزەيرانى ١٩٢٠-٢١ دا پىشانگەي «ژىيزەمین» لە ئەمنە سوورەكە لە سلىمانى كرايەوە، كە تىيدا كارى نەوهى نويى ھونەرمەندانى تىدا نمايش كرابوو، پىشانگەكە پرسىيارگەلىكى لەبارەي جىئىندرە و زايەند لە كۆمەلگەي كوردى ھېنابووه گۇرپى. ئەمنە سوورەكە زىندانىتىكى بەدناؤى سەردەمى پېيىمى بەعسە كە تىيدا ژمارەيەكى زۆر زىندانى سياسى لە سەردەمى سەدامدا رۇوبەرۇو ئەشكەنجه دان و لەسىدارەدان بۇونەتهوو. ئەم زىندانە دواى ٢٠٠٣ بۇ مۆزەخانە وەرگۇرپىداوە. نىڭا سەلام رېتكخەرى پىشانگەكە لەبارەي پىشانگەكە كەوە وەك بەشىك لە «بىزۇوتەنەوەيەكى نويى»، «روانگەيەكى نويى» قىسىي كەدە، چۈنكە ئە و كارە ھونەرىيائە نمايش كرابوون تىشكىيان دەختە سەر كىشەگەلىك كە كارىگەرىييان لەسەر لەشى ژن ھەيە: زىادبۇونى ناشتەرگەرى جوانكارى، نۇرمە جىئىندرەيە كۆنه خوازەكان، تۇندوتىزى لەسەر بىنەماي جىئىندرە و پرسىيارى خاوازەندارىيەتى لەشى ژنان.^{٣٦}

ئەم شىوهيە لە بەرهەمهىتىانى زانىنى ھونەرى دەكىرى بىگەرېتىتەوە بۇ دواى راپەرىنى كورد لە سالى ١٩٩١، كاتىك ھونەرمەندان بابەتكانى وەك ناسنامە، تۇندوتىزى، جەنگ، ئازادى و جىئىندرەريان لە ئىشەكانياندا بە كىشە كەدە. ژنە ھونەرمەندەكان لە كوردىستان رەنگە زاراوهە فىيمىنېزمىيان بەكارەھەيتا بىت-ھەندىيەكىان تاكوو ئىستاش بەرانبەر بەكارەھەيتانى زاراوهەكە نادلىيان- بەلام ئەوان ھونەريان بەكار ھەيتاوه بۇ دەربېرىنى ئە و نادادىيانە كە بەھۆي جىئىندرە و ئىتتىكەوە بەسەرىياندا سەپىتزاوه.^{٣٧}

لە دواى ٢٠٠٣ و رۇوخانى پېيىمى سەدامەوە، نەوهى نوى لە كوردىستان پەر رۇوبەرۇو زانىن و رېتكەي جوداي بەرهەمهىتىانى ھونەرىي بۇھو. ئە و نەوهىيە لە ١٩٩٠ كاندا لەدايكىوون، لەناوەپاستى راپەرىنى كورد و دواتر شەپى ناوخۇ، هەلبەز و دابەزى كۆمەللايەتى و ئابۇورىي درېڭخایەن و نەبۇونى سەقامگىرىيدا گەۋەبۇون. بۇيە ھونەرەكەيان پەرچاندى ئە و كىشانەبوو كە ئە و سەردەمى پىن دەناسرىتىتەوە. ھونەرمەندانى وەك رۆزگار مىستەفا، پۇشىا كاكل، ئاقافن عومەر، كانى كاميل، ئاقافن سدىق، ساكار سلىمان، شىلان جەبار، ساكار فاروق و رېزان بەتولە لەناو ئەۋايدىدا، ھونەرىيەكىان بەرهەمهىتىاوه كە كىشەگەلى وەك ناسىيونالىزم، ئازادى، دۆخى سەختى زىندانىيانى ژن، بىكارى، ھەزارى و تۇندوتىزى لەسەر بىنەماي جىئىندرەتىدا دىارەھەيتاوه و بەكىشە كەدووھ.^{٣٨}

³⁶ Khazan Jangiz, ‘Zherzemin: Womanhood and Its Place in Kurdish Culture and Society’, *Rudaw*, 2021. Available at <https://www.rudaw.net/english/world/27062021> (accessed 6 March 2023).

³⁷ See for example the work of Sakar Faruq and Shilan Jabar, Fatima Barznge, available here: <https://fati-mabarznge.nl/blog/>, and Chiman Ismail, available here: <https://artfrosh.krd/artist/chiman-ismail/> (both accessed 20 January 2023).

³⁸ This part of Kurdish art history is little researched. Interviews in Kurdish, conducted by artist Avan Omar with some artists from that era can be found in Culture Magazine. Available at <http://cultureproject.org.uk/kurdish/author/avan-omer/> (accessed 5 March 2023). Overall, Kurdish cultural and artistic heritage has only recently been given more scholarly attention, zooming in on topics such as women's voices, (Yezidi) poetry and the linkages between art and nationalism in the different parts of Kurdistan. See for example: Autumn Cockrell-Abdullah, ‘Art and Agency: Transforming Relationships of Power in Iraqi Kurdistan’, in *Handbook of Research on Promoting Peace Through Practice, Academia, and the Arts*, edited by Mohamed Walid Lutfy and Cris Toffolo (Hershey, PA: IGI Global, 2019), pp. 320–42; Autumn Cockrell-Abdullah, ‘Constituting Histories Through Culture In Iraqi Kurdistan’, *Zanj: The Journal of Critical Global South Studies* 2 (July 2018): 65–91; Joanna Bocheńska, ed., *Rediscovering Kurdistan's Cultures and Identities: The Call of the Cricket* (Cham: Palgrave Macmillan, 2018); Marlene Schäfers, *Voice That*

فیگور ۱. پوشیا کاکل، هەلپیچراو، ھەولیر ۲۰۰۸

له ۲۰۰۸، پوشیا کاکل پیرفورمانس (performance) یکی له بەردەم نه خۆشخانه‌ی فریاکه‌وتى ھەولیر ریکھست، کە ئەو ژنانه‌ی خۆیان دەسوتینن دەھیزىنە ئەوی بۆ چاره‌سەرکردن. کردەکەی پوشیا ئازا و بويزانه بwoo، بۆ یەکەم جار بwoo ھونه‌ر وەک شیوه‌یەکی نازەزایی و دەستیوھەدانی گشتی بە کاربھیزیت، بیھوایی و دژایەتی توندوتیزی بەردەوام بەرانبەر بە ژنان له کۆمەلگەی کوردى دەربېرىت. کاره‌کەی پوشیا تاکوو ئەمروش کاریگەرییەکەی بې دەکات؛ زۆرینەی ئەو کاره ھونه‌ریانە ئىمە شیکارمان کردوون جەخت له سەر توندوتیزی لە سەر بەنەمای جىننەر دەکەنەوە. له خوارەوە، ئىمە ھەندىك لە تىما و ئالنگارىيە سەرەكىيەکانى کارى نەوەی نۇئى ڕوون دەکەنەوە کە له دواى ۲۰۱۴ و شەرى دىز بە داعش بەرهەمیان ھىتاوە. ئىمە ئەو وەک ڕووداوىزکى پەخنەيى دەخوینىنەوە کە له رېگەيەوە گەنجانی کورد ژينجىهانەکەيان ھەلددەسەنگىنن.^{۳۹}

له ماوهى لېکۆلینەوە کەماندا ئەو ڕوون بۆوە کە زۆریەی ھونه‌رمەندە گەنجەکان ھەست بە تەرىكى، كەم-بەھاى و كەم-داھاتى دەكەن.⁴⁰ زۆرینەيان ئىشە ھونه‌ریيەکانیان يان نووسىنى چىرۆكەکانیان له ژۇورى خەوەکانیان بەرهەم دەھىتىن، ھەر خۆیان پیشانگەکانیان رېك دەخەن و پارەی بۆ دابىن دەكەن، ھەروھا خۆیان

Matter: Kurdish Women at the Limits of Representation in Contemporary Turkey (Chicago: University of Chicago Press, 2022); Mairéad Smith, ‘We Are Rich in Mass Graves’: Representing a History of Violence through Êzîdî Poetry’, *British Journal of Middle Eastern Studies* (March 2020): 1–21; Alireza Korangy, ed., *Kurdish Art and Identity: Verbal Art, Self-Definition and Recent History* (Berlin: Walter De Gruyter, 2020).

³⁹ Lana Askari, ‘Making Heaven in a Shithole: Changing Political Engagement in the Aftermath of the Islamic State’, in *Youth Identity, Politics and Change in Contemporary Kurdistan*, edited by Shivan Fazil and Bahar Baser (Transnational Press: London, 2021), pp. 185–200.

⁴⁰ The comparative lens is not our focus here; however it is important to note that each part of Kurdistan (Rojava, Bakur, Rojhelat, Başur) has its own history of cultural and artistic knowledge production in Arab, Turkish, Syrian, or Persian central states, which all have their own strategies to oppress, police and marginalise their Kurdish population. Compared to other parts of Kurdistan, artists and activists are relatively free to produce work in the KRI.

گروپى خويندەنە و يان پيشاندانى فيلم رېيک دەخەن. نزىكەي زۆرينەي بەشداربۇوه كان جەختيان لەسەر ئەۋە دەكىدەنە كە لە كۆمەلگە كەياندا يان بەشىك كۆمەلگە كەياندا هونەر يان رۆلى هونەرەندان وەك پېۋىست بەھاى بۇ دانانرىت. ۋەزىن شەوكەت ئامازە بەوه دەكەت: « بەگشتى پشتگىرييى هونەر ناكىت. لە ھۆشمەندىي سەرمایىداريدا بازركانى پارە پەيدا دەكەت و هونەر تەنیا يەكىكە لەو شتانەي كە ون دەبن. خەلک دەتوانى سەيرى هونەر بىكەت و چىزى لىن وەربىرىت- ئەوان دەتوانى نىڭارىكى جوان بىيىن، بەلام نايانەوى ھىچ پارەيەك بۇ بەھەستەنەنەن خەرج بىكەن چونكە ھىچ بەھايدە كى بۆيان نىيە»⁴¹. بەدەر لە بىيەھابۇون، هونەرەندان دەبىن پەچاوىي ھەستىيارى كۆمەلگەش بىكەن. پۈوز مەحەممەد هونەرەندى فەباپەت لە سلىمانى دەلنى: « كاتىك كارىك دەكەم، دەبىن دەرەونناسى كۆمەلگە بەھەند وەربىرم. لىرە تو دەبىن وريا بىت، ئەگەر تو راستەخۇ بىت، ئەوا رۇوبەررووی ئاستەنگى زۆر دەيىتەوە. من وەك لە گرافىك-رۇمانە كەمدا لە ئىتوان دوو رۇوبار⁴² لەبارەي ئاين، كىشە كولتوورىيەكان، جىئىندر و ھەندى ئىتىمى دىكە بەشىوھى كى ناپاستەخۇ ئىش كردووھ. پىيم وايد بەم شىوھى باشتە، چونكە دەتوانى خەلک بخاتە بىركردنەوەوە. بەلام ئەگەر راستەخۇ بلېم ئەمە دەزى داعشە-پېش ئەوھى لېي تىيىگەن- پەتنى دەكەنەوە»⁴³.

ژنان لەنئۇ بەستىئىكى كۆمەلایتى و ئايىنى كۆنخوازدا نەك تەنیا دەبىن بەوريايىھە وەنگاوبىنەن، بەلکوو دەبىن زۆر زىاتر بەرژىدىيە وە كار بىكەن تاكوو وەك هونەرەند بەھەند وەردەگىرلىن. راز خەيدان كە دەيھىوى بەرپى كارەكەيە وە يارمەرتى بازركانىيە كى ناوجەيى بىدات، دەكىرىپىتەوە:

ويىstem دەلنىيا بىم كە زۆرينەي بەرھەمە كانم لە كوردستان دروست و چاپ بىكىن. چوارچىوھە كان دەستكىرىدى كوردستان بن، بەلام كى ھەموو ئەوانە دەكەت؟ بۆيە دەبوايە خۆم بۇ بازار زۆر بچم. بەداخەوە بازار بەتەواوى لەزىر پەكتىپىاواندىايە. ھەموو كۆچە و كۆلانى بازارى ھەولىرم كردووھ، تەنیا بۇ دەستكەوتى فايىھەر بۇ پشتى چىيەكەن. من خۆم دەچۈومە دەھەوە تاكوو دەلنيابىم ھەموو شىتىك سەرچاواھە كى ناوخۇيە بۇ ئەوھى توپارەكەي وەربىرى نەك يەكىك لە توركىيا يان ئىران. ئاخىر من ئابۇورى ئىرەم دەپاراست و بەرھەمى خۆمالىم دەۋىست بەلام لەبەرئەوھى ژن بۈوم داواي ئەھەم دەكەد، بۆيە دەبوايە نزىكەي ۲۵ ھەنگاواي زىادە بېرم تاكوو ئەوھى دەھەمەوە بەھەستى بخەم، بەلنى، بۆيە ئەوھى ئەزمۇونىيەكى ترسناك بۇو، ھەر لەبەر ئەوھى لە چىوھەرەن وەستام، ئەوھى وەھاى لېكىدم ھونەرەنەن لە كوردستان كەم بەكەمەوە. ئەوھى نەبوونى پېزە. ئەوھى نەبوونى شكۆيە بۇ ھونەرەندان. نەبوونى پرسىياركىرن و پېزانىنە»⁴⁴.

ئەزمۇونى راز خەيدان وېنەدانەوەي زۆر لەو داهىتاناھىيە كە بە حەز و خولىياوە سەرەتا يەكى نوئىيان دەستپى كردووھ، دىدگەي چۆن زانىن و ئافراندىنى شتى نوئى لە ھەرپىمى كوردستانى عىراق بەتايىتى بۇ ژنان لەو مەيدانەدا دەرەخات. نەورەس ھادى شاعير و مامۆستايى دانىشتوووی ھەولىر لە كارەكەيدا رۇوبەررووی كارداھەوھى ھاوشىيەو بۆتەوە: « وەك ژىتىك، خەلک باوھە ناكەن كە تو دەتوانى بىي بە شاعير، ئاخىر باوھە بە تو و تواناكان ئاكەن. زۆرينەي كات دەلىن تو خۆت ئەو ھۆنراوانەت نەنووسىيە، بەلکوو ھى كەسىكى دىكەن»⁴⁵.

⁴¹ Interview with Vajeen Shawkat.

⁴² Roz's graphic novel is available at <https://www.roozmm.info/copy-of-between-two-river-ku-1> (accessed 6 March 2023).

⁴³ Online interview with multidisciplinary artist Roz Mohamed, 27 December 2021.

⁴⁴ Interview with Raz Xaidan.

⁴⁵ Online interview with poet Nawras Hadi, 12 March 2022.

ئەو ئالنگاریانە و ئەو پىنگەيە فیمینیزم کە لە سەرەتە زۆر بە فراوانی لە کۆمەلگەی کوردى ئاماژەی پىدراء، واتايى نەوە ناگەيە تىت زۆر لە ژنە گەنجانە لە لىتكۆلینە وە كەماندا بە شداربۇون خۆيان وەك «فیمینیست» بىناسىپىن. هەندىك لە بە شداربۇان بە مەبەستە وە ئەو بە شە لە ناسنامە (ى سیاسى) يان ناكەن بە بەشىك لە ئىشە كانىان. بالا ئە حەممە دەنەنە دانىشتۇوی ھەولىر، بە خۆي يان ھونەرە كە نالىت «فیمینیست» چونكە ئەو پىنى بايە ئەمە گەيشتن بە كارەكەي سۇوردار دەكەت. «لە بەرئە وە كارە كەم لە بارەي ژن، ئائىن و كۆنەخوازىيە لە ناو كۆمەلگەی کوردىدا، زۆر كاردا نە دەنەن ئىسلامىيە كانە وە پىنگەيەشتوو، تەنانەت بە بىن ئە وەھى بە كارە كەم بلىم ھونەر فیمینیستى».٤٦

فيگور ۲. بالا ئە حەممە، پىنگە كۆمەلایەتىيە كان، ئە كرييليك لە سەر كانفاس ۲۰۲۲

هاوشىوهى بالا ژمارەيەك لە بە شداربۇان تىبىنى زىادبۇونى كارىگەربى حىزبە ئىسلامىيە كانىان لە ناو ropyوبەرى كار و چالاکىيە كانىاندا كردووه. دواي رېفراندومى سەرەتە خۆيى لە ٢٠١٧ و قەيرانە سیاسىيە كانى بە دوايدا هات، حىزبە ئىسلامىيە كان هەولىاندا بۆشايى سیاسى پې بىكەنە و گەنجان، بە تايىتى كچانى گەنجيان بە ئامانج گرت. ھونەرەندان، فیمینیستان و چالاکفانانى +LGBTIQ⁴⁷ كە لەم سالانە دوايدا شوينىكىيان بۆ خۆيان گرتۇوه، پاستە و خۆ بە پىي ئەم كاردا نە وە كۆنەخوازانە وە كەم مۇو عىراقى گرتۇتە وە كارىگەربىان لە سەر دادەنرىت و

⁴⁶ Interview with painter Bala Ahmed, Erbil, 16 April 2022.

⁴⁷ LGBTIQ+ activists do not feature in this paper, due to their precarious situation in the KRI, which currently does not allow for overt activism.

ئەوان نىگەرانن لەو شىۋاژەي كە تىيدا ھىزە كۆنەخوازە كان زىاتر مەيدانى گشتى و دانوسىتەندە كان لەبارەي مافەكانى ژنان پەكىف دەكەن.^{٤٨}

يەكتىكى دىيكلە ئەستەنگەكانى بەردەم ھونەرمەندانى گەنج نەبوونى پەرەردەي ھونەرىيە. ھەموو شارە سەرەكىيەكان كۆلىزى ھونەرە جوانەكانيان لە زانكۆكاندا^{٤٩} ھەيە، بەلام جۆرايەتى فيرکىدىن، ئەزمۇون و ئالۆگۈر بەفراوانى دەگۈرىت. شى بارانى ھونەرمەند دانىشتووى قەزاي بەردەپەش، لەكانى چاپىكەوتتەكەماندا كېپەيەوە كە چۈن ئەو لە سەرەتادا بۇ ئەوهى بچىتە كۆلىزى ھونەر لە دەھۆك تىكۆشاوه، سەرەرای ئەوهى كۆغىرەي ئامادەيى ٩٦٪ بۇوە- پەنگە ئەمەش ھۆكارى ئاستەنگەنگەنەك بۇويت. نەك تەنبا كارگىرانى خۇينىنگەكە پەتىان دەكىرىدە ٩٦٪ بۇوا بىكەن شى دەيەوەي بەو نەر بەزەوە لە ھونەر بخوينى، بەلكۈ دواتر لە كۆلىزىش ۋووبەرۇوی دژايەتى بۇوەوە بەتايىتە لە پېۋەزە دەرجۇونى كۆتا سالى خۇينىنى، كە ئىشىك بۇ ژنانى بەرۇوتى پېشان دەدا بۆيە لە ئايىشى كۆتا سالىدا قەددەغە كرا و پىكە بە ئاماشىكىدىنى نەدرا. «لەبەرەوهى نەم دەویست ئەرەيەكى كەم بەيىنم، ھەولۇما شۆينە ھەستىيارەكانى ئىشەكە دابېۋىش بەلام ھېشتاش ھەموو كەسىك دەيزانى كە ئەمە ژىتكى ۋووتە لەناو تابلوڭاندا ھەيە».^{٥٠}

سۆلين نيرفانا ھونەرمەندى گەنج كە خەلکى شارى عامودايە لە رۆزافا، سالى ٢٠١٣ لە ئەنجامى شەرى ناوخۆى سوريا ھاتوتە ھەولىر، ئەۋىش ژمارەيەك نىگارى ھەيە كە سنگ و مەمكى ژنان دەردەخت. سۆلين بېيارى دا ئە و نىگارانە لە يەكەم پېشانگەكە لە پەيمانگە فەرەنسى لە ھەولىر دەربەيىت، كە بەبۇنى ۋۆزى جىهانى ژنان لە سالى ٢٠٢١ ئىشەكانى ئاماشىش كەردىبۇو. «نەم دەزانى كۆمەلگە كاردانەوهى چۈن دەبىت، يان داخۇ ئەوان ئەو جۆرە ھونەرە قبۇلل دەكەن يان نا. بۆيە بېيارام دا تابلو ۋووتەكان ئاماش نەكەم».^{٥١}

بۇ زۆر لە ھونەرمەندانى گەنج، بەدەستەھېنناني پشتىگىرىي دارايى ھاوکارانى بىگانە تاكە رىيگەيە بۇ دەركەوتەن، بەلام بەشىۋەيەكى سروشتى ژمارەيەكى زۆر كەم ھەلّدەبىزىرىن، يارمەتى دەدرىن و ئاماشىيان بۇ دەكىرت لەلaiyen دامەزراوه كولتۇورىيە نىودەولەتتىيەكانى وەك پەيمانگەكى گۆنە يان پەيمانگە فەرەنسى، كە دىمەنلى كولتۇورىييان (بەتايىتە لە ھەولىر) داگىركردۇوە.^{٥٢} ئەو پشتىگىرىيە ھەندىك جار «داواكارى و ئەجىندىاي تايىتىان پېۋە دەلىكتىزىت». راز خەيدان ئەو پىكىيائانە ئاشكرا دەكات كە تىيدا پېرسەي پشکى پشتىگىرىي دارايى بۇ «ھونەر

⁴⁸ Rasha Younes, ‘A Push to Silence LGBT Rights in the Kurdistan Region of Iraq’, *Human Rights Watch*, 7 September 2022. Available at <https://www.hrw.org/news/2022/09/07/push-silence-lgbt-rights-kurdistan-region-iraq> (accessed 3 March 2023); Dilan Sirwan, ‘Sulaimani’s LGBT+ Community “Terrified” after Security Forces Launch Crackdown’, *Rudaw*, 2 April 2021. Available at <https://www.rudaw.net/english/kurdistan/02042021> (accessed 3 March 2023); Hawzhin Azeez, ‘Constructing Their Own Liberation: Youth’s Reimagining of Gender and Queer Sexuality in Iraqi Kurdistan’, in *Youth Identity, Politics and Change in Contemporary Kurdistan*, edited by Shivan Fazil and Bahar Baser, Peace, Conflict and Violence Series 1 (London: Transnational Press London, 2021), pp. 75–95.

⁴⁹ College of Fine Arts (Duhok), College of Fine Arts (University of Sulaymaniyah), Institute of Fine Arts (Sulaymaniyah), College of Fine Arts (Salahaddin University, Erbil). Find images of one of their most recent exhibitions on ‘women’s art’ here: ‘Erbil Art Exhibition Spotlights Political Realities and Women’s Voices’, *Shafaq News*, 16 May 2023. Available at <https://shafaq.com/en/Kurdistan/Erbil-art-exhibition-spotlights-political-realities-and-women-s-voices> (accessed 31 May 2023).

⁵⁰ Interview with visual artist and teacher She Barani, Duhok, 7 June 2022.

⁵¹ Interview with painter Solin Nirvana, Erbil, 23 April 2022.

⁵² During our interview, Mutaz Abdulrahman, project manager at the Goethe Institute in Erbil, bemoaned the fact that ‘we are everywhere’, hinting at the dominant role the Goethe Institute plays. He also outlined their goal to build an independently viable infrastructure for artistic and cultural production, which had been destroyed by years of war and ongoing instabilities. Interview with the Goethe Institute’s Mutaz Abdulrahman, Erbil, 23 June 2022.

و هونه رمه ندانی عێراقی، به سیاسی کراوه و په یوه ستکراوه بە ئامانجی گەوره تری نه تە و سازی عێراقیه وە: گرافیک دیزاينه ریکی کورد رەنگە ئەم لوگویە دروست بکات و پیشبرکتیکە بیاتەوە وەک «گرافیک دیزاينه ریکی عێراقی، له راستیدا ئەم گرافیک دیزاينه بیوچان کاری کرد ووھ بۆ ئەوھی وەک کورد ئاماژەی پیپکریت. به لام له بەرئەوەی پشتگیرییه داراییه کە تەنیا بۆ عێراقییە کان پیکەپیدراوه. بۆیە ئەو شتە بچووکانه وەک ئافراندن به راستی بیزارت دەکات. تو له گەل زۆرینەی کونسولخانە کاندا زۆر نموونەی ژاوا دەبینیت.^٣

نه ک ته نیا پشتگیری دارایی سیاسیه، به لکوو ئەو پشتگیریه داراییه کەمەی ناوخوش داواي ئەو دەکات
کە لەگەل حىزبە سیاسیه کاندا ھاپرا بىت. هەردى سەباح ھونەرمەندى خەلکى كەلار و دانىشتوو سلىمانى
ئەوەي روونكىدەوە كە ئەگدر ھونەرمەندىك بەدواي بەدەستەتىنانى پشتگيرى دارايى بىت لە حکومەتى
ھەريمى كوردىستان، ئەوا ئەو پشتگيرى بەزۆرى مەرجدارە: «بۇ ئەو ھونەرمەندانەي بەشىك نىن لە هىچ
حىزبىكى سیاسى، دۆخى زيانكىردىنيان يان ئىشە ھونەرىيە كانيان پشتگيرى ناكىت. سەندىكاي ھونەرمەندان و
بەپریوه بەرایەتىيە پەيوەندىدارە كان لە ھەريمى كوردىستانى عىراق پشتگيرىي هىچ كەسىك ناكەن ئەگەر گرېدراوى
ئابىدىلەۋە باي حىزبە كان، ئەوان نەبىت باي بە گوئىھى وىستە، ئەوان كار نەكەت».^{٤٤}

همه‌مو نه و که‌سانه‌ی تیمه چاپیکه‌وتمنان له گه‌ل کردن رهخنه‌ی حکومه‌ت یان پیکخراءه نیوده‌وله‌تیه‌که‌ان ناکه‌ن- هه‌ندیک پت پیگه‌ی «هه‌ر خوت بیکه» ده گرن‌به‌ر. لانه حه‌داد شوینه‌وارناس، پیشنه‌نگکار و دامه‌زرنیه‌ری یاری‌بی بوردی براندی ئوربیلوم (Urbilum)^{۵۰}، پی‌وایه که هه‌ریمه‌که بُو داهینان و بیروکه‌ی نوی کراوه‌یه: «هه‌ست ده کم له هه‌ولیر پیگری راسته‌و خو زور نین، کاتیک دیته سه‌ر پالنان بُو گشه‌پیدان له مه‌یدانه جیاوازه‌کاندا بُو بره‌و پیشبردنی ژیانی کومه‌لگه. هه‌تاکو و تو له سه‌ر ئایدیلو‌لوزیا سیاسیه‌کان کار نه‌که‌یت، ئه‌گه‌ر تو نه‌و سنورانه نه‌بزینیت، ئه‌وا تو زور سه‌لامه‌تی لیره هه‌رجی ده‌ته‌وی ده‌توانی بیکه‌یت. به‌تایه‌تی له مه‌یدانی داهنتاند، زور بنشووازی لیه ده‌که‌ت.»^{۵۱}

له نیو چیوه کاری دهستپیک و پیشه نگاری به تازه کاندا هه لسه نگاندنه که هه داد به جه ختیبه وه راست ده رده که ویت. ئه مهش پیشه سازی به کی نوی و تارا ده یه ک زیندووی له شوینکاری هاویه ش و برانده تازه پنگه یشته کان و خرمه تگوزاریه نوییه کان له شاره کانی وه ک سلیمانی و هه ولیر دروستکردووه.^۷ هه رچه نده ئه مانه به شیوه یه کی سه ره کی له لایهن و بُو چینی ناوه راست و سه ره وون که دهستیان به پهروه رده، ته کنه لوزیا و زمانی په یوه ندیدار ده گات بُو راکیشانی پاره داره کان و له گه ل ۷۴ دهستپیشخه ریانه دا له ناو ئیکوسیسته می گکشہ کردن و پیشکه وتنی نبولسرا الدا ده منتهی وه.

به ۵۵ ر ل (نه بوبون) پشتگیری دارایی و شوین، سیاستی حیزیه بالادسته کان، ناکوکی له بارهی رووتی، یان پرسیارگه لیک له بارهی کن کام له شه رکیف ده کات، ویناکردنی ئه و بابه ته سه ره کیانه یئشه هونه ریه کان که ئىتمە سەنممان، دەتوانزى يەم شىوه يەپۇلتۇن بىكىن:

۱. توندوتیزی، ته‌ریکبون، تراوما
  ۲. ته‌نیایی ژنان، یان ژنان دواوای کات و شوینی خویان ده‌کهن
  ۳. به‌رینکردن‌وهه‌ی په‌یوه‌ندی دوستایه‌تی
  ۴. به‌مودیرنکردنی فولکلور و نه‌ریتی کوردی
  ۵. سیاسه‌تی لهش باش ۲۰۱۴

⁵³ Interview with Raz Xaidan.

⁵⁴ Online interview with painter Hardi Sabah, 3 January 2022.

⁵⁵ Joshua Levkowitz, 'New Iraqi Board Games Revisit Cultural Heritage, Create Common Ground', *Al-Monitor*, 27 October 2019. Available at <https://www.al-monitor.com/originals/2019/10/iraqi-boardgames-reclaim-cultural-heritage-and-create-common.html> (accessed 3 March 2023).

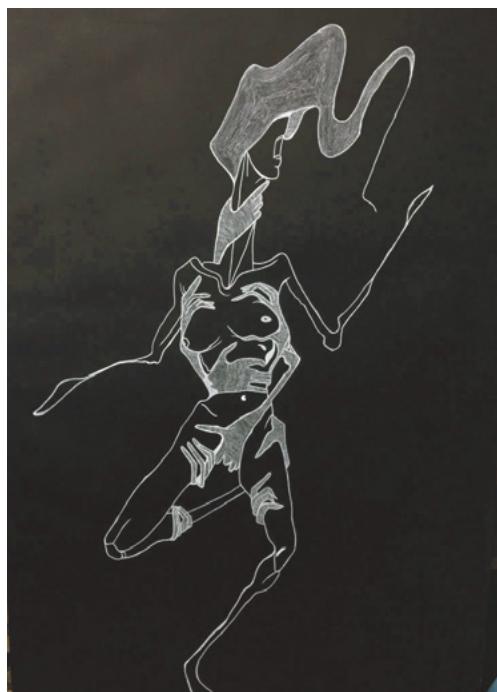
⁵⁶ Interview with archaeologist and entrepreneur Lanah Haddad, Erbil, 15 March 2022.

⁵⁷ Azeez, ‘Constructing Their Own Liberation’, p. 82.

ئەو پۆلىنگىرنانە بەمەبەستى سادەكىرىنەوەي كار و مەبەستى خودى هونەرمەندەكان نىيە، بەلكۇو بۆ رېكخىستنى پەرچاندىنى ئىمەيە لەسەر كارەهونەرىيەكان و باسکەدنى گۈپانكارىيە فراوانترەكانە كە ئىمە تىبىنیمان كەدووھ.

۱. توندوتىزى، تەريكبوون، تراوما

زۆر لەو هونەرەي ئىمە بىنیمان شەيەتحالى ئەو نادادىيانە دەكات كە كورد وەك نەتهوھ و بەتايمەتى ژنان چەشتىوويانە و بەردەۋام دەيچىزىن: ھەر لە بۇونە قوربانى توندوتىزى لەسەر بىنەماي جىننەرەدە بۆ تەريكبوون و خنکان لەنیتو شوئىنە تايىھەتكاندا^{٥٨}، بۆ ھەستكىردن بە بىھىوابىي و بىدەسەلاتى كە زۆر لە بەشداربۇوان قىسەيان لەبارەوە كەد. ئىمە پىشاندانى بىزەمارى ژنانمان بىنى كە لەناو تارىكىدا خۆيان گۈمۆلە كەدووھ و بە تەننەيا ئازارىھەراسانكىردىيان دەچىزىن، يان نىگا توندوتىزەكانى پىاوان و دەست لىدان. لەكتى لېكۈلىنەوە كەماندا دوو ئىشى هونەرى ئىنسىتەلەيشن كە توندوتىزى لەسەر بىنەماي جىننەر بەكىشە دەكەن سەرنجى ئىمە يان راکىشا.

فيگور ۳. لارىن ئارام، توندوتىزى سىكىسى، ھايلىاتىھ و قەلەمى چەسپ لەسەر كاغەز ۲۰۱۹

⁵⁸ Feminist geographers have problematised the division between public (political) and private (apolitical), by illustrating how the 'home is a complex and complicated space and one that offers important insights for social, cultural, and political epistemologies'. Jennifer L. Fluri, 'Feminist Political Geography', in *The Wiley Blackwell Companion to Political Geography*, edited by John Agnew, Virginie Mamadouh, Anna J. Secor, and Joanne Sharp (Chichester: John Wiley & Sons, 2015), p. 237. Despite this fluidity, spaces such as bodies, homes, streets, universities, workplaces, or cafés were still often seen by our respondents as public and private, safe and unsafe, feminine and masculine. See also Fatima Sadiqi and Moha Ennaji, 'The Feminization of Public Space: Women's Activism, the Family Law, and Social Change in Morocco', *Journal of Middle East Women's Studies* 2/2 (2006): 86–114. Martina Rieker and Kamran Asdar Ali, eds, *Gendering Urban Space in the Middle East, South Asia, and Africa* (New York: Palgrave Macmillan, 2008); Mona Fawaz, Mona Harb, and Ahmad Gharbieh, 'Living Beirut's Security Zones: An Investigation of the Modalities and Practice of Urban Security', *City & Society* 24/2 (2012): 173–95; Farha Ghannam, 'Mobility, Liminality, and Embodiment in Urban Egypt', *American Ethnologist* 38/4 (2011): 790–800.

یه کەم، پرۆژه‌ی «میینه» تارا عه‌بدوللاب: ئىنسىتەلەيىشنىك بەدرىۋايى ٤٨٠٠ مەتر هەلۋاسىنى پارچە جلى نزىكىسى ١٠٠٠٠ ژۇنى دەربازبىوو تۇندوتىزى لەسەر بىنەماي جىننەر. ئىنسىتەلەيىشنىكە لە پارك نالىيە و بۇ بەردىم دادگەئى گشتىي سليمانى بە شارەكەدا درىۋېبىوو و. ئىنسىتەلەيىشنىكە يەكسەر ناكۆكى لەگەل خۆيدا هيئنا و هەر شەھى يەكەمى مایىشە كە تىكىدرا/شىۋىتزا بۆيە لەلايەن ھونه رەمەند و تىيمە كە يەوه ھەلگىرایە و^{٥٩}. سەرەپاي ئەوهى بۇ ماوهى يەكى زۆر نەمايىدە، ئىنسىتەلەيىشنىكە بەشىۋەيە كى بەشىۋەيە بۇ بە سىمبولىكى دىيار بۇ نىشاندانى ئەوهى تۇندوتىزى لەسەر بىنەماي جىننەر لە كۆمەلگەئى كوردى ھەریمى كوردستان چەند بەرپلاو و بەردەۋامە. ھەروھا پەنگە پەنچە بۇ ئەوهىش راپكىشىت كە دامەزراوه فەرمىيە كان لە پاراستىنى ژناندا شىكتىيان ھىتاوه^{٦٠}.

دۇوھم، ئىنسىتەلەيىشنى «شەرەف پەردىيە» ھونه رەمەند دياكۆ خاتۇون، پېرۋۆرمانسىكى گشتى بۇو پۇللى پەردىي كچىنى و تۇندوتىزى بەردىوامى گىردىراوى شەرەف بەرانابەر بە لەشى ژنانى خستبووه ژىر پرسىارە و. لېپوانەر بەشىك بۇو لە نایىشە كە، شايەتحالى ئەوه بۇو كە ھونه رەمەند پەردىكە دەپرىتىت (پارچە ئىلگىرە قوماش) و پاشان لېپوانەر دەيتowanى بەناو شوينە بېرىداوه خويناوىيە جىاوازە كاندا بپوات^{٦١}.

٢. تەنبايى ژنان يان ژنان داواي شوين دەكەن

تەنبايى ژنان يەكىنى دىكە لە تىما دىيارەكان بۇو لەناو ئەو ئىشە ھونه رىيانە كە بىشانى ئىمە دران. ئىمە وەك گۆزاشتىكىن لە داواكارى ژنان بۇ شوين و تاكىتى ئەمە دەخويىنە و لەناو كۆمەلگەيە كدا كە بەرگرىي لە گرنگىتى و ناوهەندىتى خىزان (ى گەورە) دەكات. وەك بەرپى ئىشە ھونه رىيە كە سۆنيا بەشىرە و وىنڭاراوه لەسەر بەرگى ئەم توپىزىنە وەيە، ھەندىك لە ژنان بەسادىي لە دوور دەپوانى، بەحەسرە تەوه يان بە چاوى داخراوه و سەرنجيان خستوتە سەر ناوهە و يان شەكەتن، ئەوانى دىكە جەڭەرەدە كىشىن و دەخونە و، ھەندى جار بە تەنبايى و ھەندى جار لەگەل ھاۋىرېيەك. ئەم نىڭارانە پىدەچى شوينىك بۇ ژنان چى بکەن كە بۇ خويان بۇونيان ھەبىت، بەشىۋەيە كى كاتى لە سنورەكانى ناو خىزان يان بەفرانى لە مەيدانى كۆمەلائىتى دوور بکەنە و.

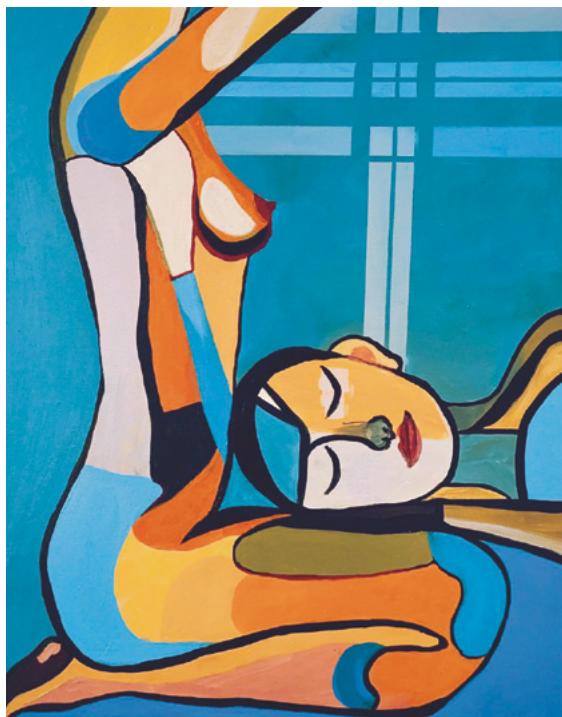
٣. بەرىنگىردنە وەي پەيوهندىي دۆستايەتى

داوانە كانىش بەزۆرى نىڭار دەكىن؛ ھاۋىرەكان بەنەرمى لە يەكدى دەچنە پىشە وە، يان كەپلەكان لەسەر كۆشى يەكدى وەستاون. ئەو نىڭارانە پىدەچى پەيوهندى نزىكايەتى/سېكىسوالتىنى چىيە يان دەشىن چۈن بىت پىشان بىدەن، نزىكايەتىيەك دوور لە چاوى كۆمەلگە و پېنگرى و نۆرمە كۆنە خوازەكانى دەدورى شەرەف/شەرم، دوور لە تۇندوتىزى و ھەر يەك لەناو ھىزى خۆيدا پىشان بىدات.

^{٥٩} Savan Abdulrahman, ‘A Women’s Art Project in Sulaymaniyah Arouses Controversy’, *Medya News*, 2020. Available at <https://medyanews.net/a-womens-art-project-in-sulaymaniyah-arouses-controversy/> (accessed 17 May 2023).

^{٦٠} Haje Keli, “There Is Always a Reason for the Beatings”: Interrogating the Reproduction of Gender-Based Violence within Private and Public Spaces’, in *Geographies of Gender-Based Violence: A Multi-Disciplinary Perspective*, edited by Hannah Bows and Bianca Fileborn (Bristol: Bristol University Press 2022), pp. 200–212.

^{٦١} Find the video of the artwork and performance here: Culture Project, ‘Honour Is Membrane’, *Culture Project for Art, Feminism and Gender*, 2019. Available at <https://cultureproject.org.uk/honour-is-membrane/> (ac-cessed 3 March 2023).

فيگور ٤. سۆلين نيرقان، پەيوەندى نزىكايدەتى. ئەكىلىك لەسەر كانفاس ٢٠٢٠

بە رەچاوكىرىنى سەرنجىلىكىنەوە كەمان، زۆرىنەي ئەو ھونەردى ئىمە سەيرمان كىرىن، وىتايى ژنان دەكەن. پىزىپەرىتكى دىيار كارەكانى ھەردى سەباخە، كە نىگارەكانى پىاوي كورد بەپرووتى دەردەخەن. ئەمە لە ١٩٨٠ و ١٩٩٠ كاندا مەحال بولۇشۇنکە داكەندىنى جلوپەرگ لەبەرى پىاواندا بەزۆرى پەيوەندىدار بولۇشۇن بە زىندانىكىرىن، ئەشكەنچەدان و كىدارى شەرمەزاركىرىنەوە لەناو زىندانەكانى سەدامدا. ئىشەكانى ھەردى تەحەداي بىرۋەكە زالىكەنچەدان و چەندىن دەكەن، كە دواي چەندىن دەكەن لە تىكۈشانى چەكدارى و چەندىن كەن ھېيشتاش لەناو كۆمەلگەي كوردىدا ھەر بۇونيان ھەيە. پىاوانى نىو نىگارەكانى ھەردى پاللۇوانىتى و بەھىزى بەرجەستە ناكەن، بەلّكۈو ئەوان شكسىتار و خەمگىن، لەناو ساتە كەسە كىيە كاندا بە ئەوانى دىكەوە بەستراونەتەوە^{٦٢}.

^{٦٢} Artworks that problematise (Kurdish) masculinity are few and far in between, and masculinity is understudied not only in Kurdish studies but also in the study of Kurdish art. Notable exceptions are: Ahmet Serdar Aktürk, 'Female Cousins and Wounded Masculinity: Kurdish Nationalist Discourse in the Post-Ottoman Middle East', *Middle Eastern Studies* 52/1 (2016): 46–59; Andrea Fischer-Tahir, 'Gendered Memories and Masculinities: Kurdish Peshmerga and the Anfal Campaign in Iraq', *Journal of Middle East Women's Studies* 8/1 (2012): 92–114.

فیگور ۵. هەردی سەباح، بیناونیشان رەنگی پۆن لەسەر کانفاس ۲۰۲۲

٤. بەهاوچەرخ‌کردنی هونه‌ری فۆلکلۆر

ژماره‌یه کی فراوان و جۆربه‌جۆری هونه‌رمەند گەنجە کان داب، نەریت و میراتی ویژه‌یی نەوه‌کانی پیشتوو دەپشکن؛ لهباره‌ی هۆنراوه، چیرۆک، ئەفسانه، خالکوتین^{٦٣}، پیشه‌گەرى، پوشاك و نەریتە كولتۇوري و شوينه‌وارىيە کان وينه دەكىشىن. ئەوان كۆلاز^{٦٤} [تىكىالانى شىۋازا جۆربەجۆری هونه‌ری]، نىڭاركىشان و هونه‌رى دىيجىتالىي بەكاردەھىئىن بۇ زىادىرىنى «شىۋەيە کى هاواچەرخ» بۇ ئەوهى مىزۇو هەنۇوكەيى بىكەنەوه. لە كاتى گەپانى بەرده‌وام بۇ «ناسنامە» -نە ک تەنیا ناسنامەي كوردى بەلکوو كەمايەتىيە کانى دىكەش كە لە هەریمى كوردستاندا دەھڙىن وەك ئىزىدىيە کان، -ئەوان بە دواى پرسىاري «ئىمە كىيىن؟» و «ئىمە لە كويۇھ هاتووين؟»^{٦٥} دا دەگەپىن. ئەوان ئەمە وەك هەولىك بۇ سرىنەوهى داگىركارىي لە سەر هونه‌ر، زمان، كەلەپوور و خۆيان پىشان دەدەن تاكوو لهېزىر كارىگەری عەرەب، تورك، فارس و خۆرئاوا دەربازىن^{٦٦}. لەو پىۋەيەدا، ژنانىش لە پىنگەيە کى گرنگ و سەرەكىدان، رەنگە ئەمە هەولىك بىت بۇ دۆزىنەوهى «ئىيانى كۆيە كى»، كە تىيدا دەسەلات زىاتر بەيەكسانى دابەشكرا بىت و پايەلە کانى يارمەتى و هاواكارى بەھىزىرىن^{٦٧}.

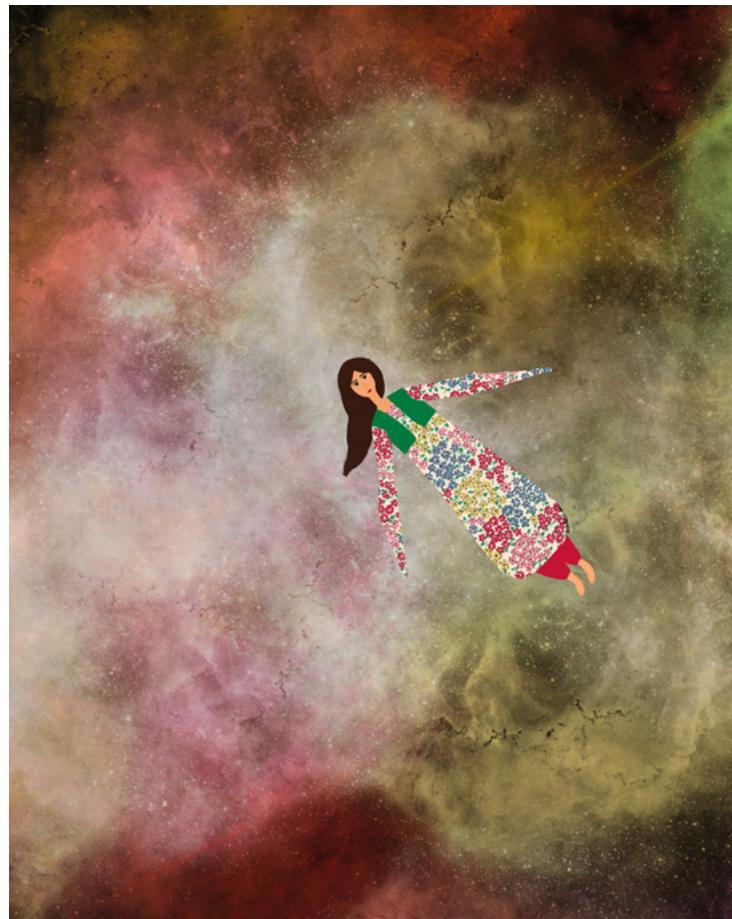
^{٦٣} See Khizan Khasro's work, available at <https://www.instagram.com/p/ChujF1eMERQ/> (accessed 21 June 2023)

^{٦٤} See Raz Xaidan and the Darling Beast, available at <https://www.instagram.com/thedarlingbeast/> (accessed 21 June 2023).

^{٦٥} Online interview with designer Haron Younis, Co-founder of the Cinema Club in Duhok, 7 October 2022.

^{٦٦} Online interview with visual artist Diyako Xatun, 14 March 2022.

^{٦٧} Interview with Roz Mohamed.

فيگور ٦. ھەلّە ئەبوبەکر، تۆزى ئەستىرەكان، دىجىتال ٢٠٢٢

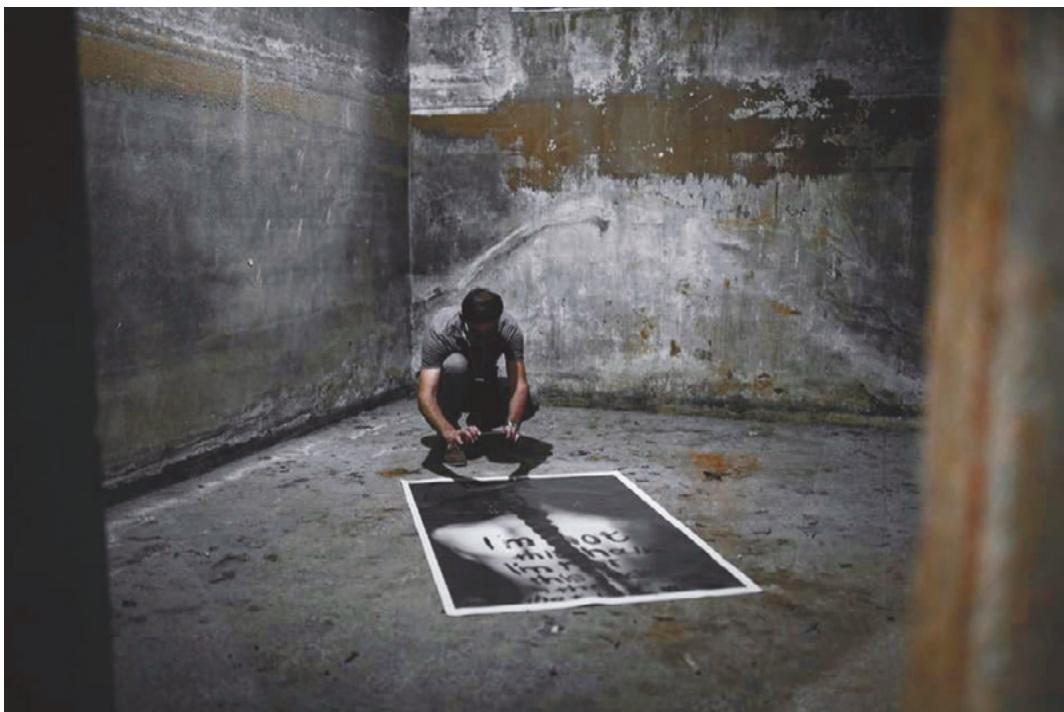
ئارجون چۆدورى (Arjun Chowdhury) ئەمە بە «زانىنى داگىركەرىي» (colonial episteme) ناوەدەبات، ئە دابونەريتانەى كە لە پىگەيانەو بىكەر (سەبېرىكتى) دواى داگىركارى خۆيان و نەرىتە كانيان دەخەنە پۇو كە لە پۇالەتدا نە گۆپاون^{٦٨}. لەسەر بىنەماي ئەم تېپروانىنە كولتۇرپىانە دەتوازىت بانگەشەي سىاسى يېكىت يان پۈوچەل بېكىتىتەوە، ئەمەش زۆر جار كاتىك باس لە نۆرمە (لىپرال) يېكان لەبارەي يەكسانى جىتىدەرى و دادپەروەرى دەكىت. ئىمە ئەم «زانىنى داگىركەرىي» مان نەك تەندا لە ھەندىك لەو ھونەرەدا دۆزىيەوە كە شىكارىيەمان كەن، بەلكوو ھەرودەها لە پەيوەندى لە گەل ھەندىك فىيمىنېزمى دىيارىكراوەوە كە لە گەل «كولتۇرلى كوردى» دا ناگۈنچىن، بەدى كەد.. ئەمە باسىكە كە لەلاين ھەندىك لەو ژنانەو دەكىت كە چاپىنەكە وتنمان لە گەلدا كردوون، كە پەخنە دەگەن لە «فىيمىنېزمى خۆرئاوابىي» و ھەرودەها لە ھېزە كۆنەخوازەكان، وەك حىزىبە ئىسلامىيەكان، كە دىرى سەپاندىنى «بەها كانى خۆرئاوا» بەسەر كۆمەلگەي موسىلمانى كوردىدان.

٥. سياسەتى لەش پاش ٢٠١٤

ھېرىش و توندوتىيىشى داعش كە بەخېرىايى بەشىكى گەورەي سوريا، عىراق و ھەرېمى كوردىستانى خستە ژىر ېكىنى

^{٦٨} Arjun Chowdhury, ‘International Norms in Postcolonial Time’ in *Against International Relations Norms: Post-colonial Perspectives*, edited by Charlotte Epstein (London: Routledge, 2017), pp. 106–22.

خویه و، شۆکیکی فراوانی بۆ هەریمە کە نارد و کاریگەرییە کی گەورەی لە سەر گەنچانی کورد دانا. ئەوان نەک تەنیا بۇونی خویان له ناو مەترسی و لە دەستدان بینییە و، بە لکوو ھە رودھا ئەوان دزى ئە وەش بۇون کە بە چ شیوه یە ک داععش بۆ سنووردارکردنی سەرددەمە کە یان تئسلام و له شى ژنان بە کاردهە ھیتیت. ژنانی ھەریمی کوردستان، عێراق و ناوچە کە یە کەم جاریان نییە تاوانە ترسناکە کانی داععش ئە زموون دە کەن، بە لکوو پیشتیریش ھاوشیوه یە داععش پارت و بزووتنەو سیاسییە کان له شى ژنانیان وەک نیشاندەری «تیمە» بە رانبەر «ئەوان»، بە کارھیتاوە، بە لام تاوانە کانی داععش پەنگە لە دېندانە ترین و بە رچاوتەرین مۇونە کانی مىزۈوی تازە بن^{۱۹}. ھونەرمەندان و چالاکفانان لە ھەریمی کوردستان لهو کاتەوە زىدە تر کیشەی «سیاسەتى لەش»، بە ھەند وردە گرن و سەبیرى ئە و شیوه یە دە کەن کە تىیدا جىننەر و سیكسواليتى لە ناواھە راستى زۆریک لە درزە مەزنه کانی کۆمەلگەی کوردیدایە کە بە ھۆی ھىشە کانی داععشەو خراپتەر بۇونە^{۲۰}.

فیگور ٦. گه شه که مال، ئەمە من نىيم، ئىنسىتەلە يىشنى وىنەيى، ٢٠٢١

له لایه که وه، به اسلامکردن وهی کومه لگه له هه لکشاندایه، به پی ریکخراوگه لیکی کولتوروی و سیاسی به هیز که هه است ۵۵ کهن به هوی داعشه و به هیزتر بونه، بؤیه گوتاری گشتیان له دهوری شدم و شهرهف خستوتنه ژیر ریکیفی خویان و له ریگه هی ریکخستنی قیستیقالی گه ورهی حیجاب و بالاپوشی^۷ و شتن دیکه وه هیزی خویان له ناو حمه او ردا بیشان ۵۵۵ن.

⁶⁹ Nadje Al-Ali, 'Sexual Violence in Iraq: Challenges for Transnational Feminist Politics', *European Journal of Women's Studies* 25/1 (2018): 10–27.

⁷⁰ See also Poshy Kakil's exhibition 'The Shadow of ISIS' (2025), available here: <https://cultureproject.org.uk/the-shadow-of-isis/> (accessed 21 June 2023).

⁷¹ Iraq — 1357 Girls Decided to Wear the Hijab At Once', A24 News Agency, 2021. Available at <https://a24na.com/archives/32394> (accessed 8 March 2023); Music Upscale, 'Xadidja — Hijab (Islamic School in Halabja)', YouTube, 2021. Available at <https://www.youtube.com/watch?v=nMZbDJVoSJs> (accessed 8 March 2023).

له لايىه كى دىكەشەوھ^{٧٣}، ويئنا و گۆتارى گشتى له بارەرى ژىتى لە ئىزىز كارىگەرى «مۆدىلەكان» دايىه: كەسىتتىيە نىمچە-پۇوته كانى ئىنىستاگرام، كە له بارەرى شىيەن ژيانە كە شخەنە كە يان پۆست دەكەن. ئەم مۆدىلەنە بەزورى له لايىن پىاوه دەسەلاتدارەكانە و سپۆنسەرى دەكىين. زۆرىك لە بەشداربۇوان نىگەران بۇون كە ئەو مۆدىلەنە بىرۋەكەيە كى هەلە له بارەرى ئازاد بۇون بە كچە گەنجەكان دەدەن (كە تەنبا سەرنجيان لە سەرپارە و شىيەن دەركەوتىيانە و گۈيدراوى پىاون). ئەمەش وەك فىينا شىززاد خويىندىكارى چالاڭفان ھۆشدارى له بارەيەوە دا، دەكىرى بىتىھە هوى «كوشتن بەناوى شەرهەف» بۇ ئەو كچانە كە ھەولۇ لاسايىكىرىدەنە وەي مۆدىلەكان دەدەن و پشتگىرىي پىاوانى دەسەلاتداريان نىيە.^{٧٤}

٥٥ سىتىپىشخەرىيە سەربەخۆكان: بازنه كانى خويىندەنە و يانەي سىنەما

بەدەر لە بەرھەمھىتىانى ھونھرى بىنەكى، چەند ٥٥ سىتىپىشخەرىيە كى داهىنەرانە بۇونيان ھەيە كە گەنجان لە دەورى حەز و خوليا ھاوبەشە كان لە بارەرى ويىزە، ھۆنراوه يان خانە ھونھرى فيلم كۆدەنەوە. بۇ نۇونە يانەي سىنەما لە دەھۆك لە لايىن ھاپۇون يۇنس دىيزاينەرە دەھۆك و ھاوكارانىيە وە لە ئىزىز رەمەندى بەناوبانگى كورد وەلىد سى لە سالى ٢٠٢٢ دامەزراوه. بىرۋەكەي پشت يانەكە دامەزراندى سەكۆيە كە بۇ فيلم سازانى ناوجەكە و دروستكىرىنى كۆمەلەيە كە تىيدا خەلک دواي نمايشكىرىنى فيلمەكان بىرۇرما بىگۇنەوە. دواي ٥٥ سىتىپىكىكى سادە بە خۇ گۈنچاندن لە گەل ئالنگارىيە كان، يانەكە بە خىرايى لە قەبارەدا گەشەي كرد، توانى سەرنجى ھەندىك پشتگىرىي دارايى لە رىيڭىخراوى نىودەنەولەتى گەنجان دەدەن (Youth Speak) راپكىشىت، ئىستا ھەفتانە لە سەنتەرى گەنجانى دەھۆك فيلم بۇ دلخوازانى فيلم غەمايش دەكات.^{٧٥}

٥٥ سىتىپىشخەرىيە دىكەي گەنجان سەرنج دەخەنە سەر ويىزە و گەياندىن، وەك گروپى كچانى سۆفيا لە سلىمانى يان كۆمەلەي پۇناھى لە ئاكىرى. ھەر دوو كىان تەنبا بۇ كچان و ژنانن كە لەناؤ ويىزەدا لە پىگەي بازنهى خويىندەنە، سازدانى كۆر و كۆنفرانسەوە گەشە بە بەشدارى پەخنەيى دەدەن.^{٧٦}

فاقە حاجى، دامەزريتەرى كۆمەلەي پۇناھى باسى ئەوە دەكات چۈن گروپەكەي دامەزراندووە نەك تەنبا بۇ ھاندانى ژنان بۇ خويىندەنە، بەلکوو بۇ دروستكىرىنى شوينىيەكى ھاوارىيەنە بۇ ژنان تاكوو بىرۋەكە كانيان ئاللۇڭر بىكەن بۆئەنە وەي تۆرىكى ھەم ھاوكارى و رۇشنىيەرى دروست بىكەن. ھەرچەندە ھەر دوو گروپەكە رۇوبەرروى فشار بۇونەتەوە لە بەرھەلسىتى خىزانەكانە و بۇ خويىندەنە وەي كچان، يان ئەوانە كە نەيانويسىتەوە بەشدارىي كچە كانيان بىزازىت كاتىتىك گروپەكان چالاکىيە كانيان بلاۋىكەر دۆتەوە.^{٧٧} سەرەپاي ئەو ئاستەنگانە، گروپى كچانى سۆفيا كە لە سالى ٢٠١٥ لە سلىمانى ٥٥ سىتى پىتكەردووە و پاشان بۇ شارە كانى دىكەش درېپېتەوە، لە ئىستادا بەدەر لە ويىزە لقىتىكى دىكەي لە سلىمانى كردىتەوە بەناوى «پەنا»، كە خەلۇھەنگاي پېرىيە بۇ كەسانى بەتەمەنى بىيماڭ.

⁷² Clearly, for Kurdish youth it is not a case of either increased Islamisation or becoming models on Instagram; post-2014 many young people have also turned away from religion completely or found a new spiritual home in Neo-Zoroastrianism, a trend that continues to date and has gained considerable media and scholarly attention: Edith Szanto, “Zoroaster Was a Kurd!”: Neo-Zoroastrianism among the Iraqi Kurds’, *Iran & the Caucasus* 22/1 (2018): 96–110; Saad Salloum, ‘Zoroastrianism in Iraq Seeks Official Recognition’, *Al-Monitor*, February 2016. Available at <https://www.al-monitor.com/originals/2016/02/iraq-kurdistan-religious-minorities-zoroastrianism.html> (accessed 16 May 2023).

⁷³ Interview with student activist Vina Sherzad, Erbil, 5 September 2022.

⁷⁴ Online interview with designer Haron Younis, co-founder of the Cinema Club in Duhok, 7 October 2022.

⁷⁵ Culture Project, ‘An Interview with Lanja Khawe, One of the Cofounders of Sofia Girls Group’, *Culture Project for Art, Feminism and Gender*, 2016. Available at <http://cultureproject.org.uk/an-interview-with-lanja-khawe-one-of-the-cofounders-of-sofia-girls-group/> (accessed 3 March 2023).

⁷⁶ Online interview with translator and activist Fatima Haji, 14 February 2022.

جياد، كوچوكليش و شلينگس ئەمە وەك ورده-سياسەت (micro-politics) دادهنىن: كە تىيىدا يەك كېشە تىشكى دەخرييە سەر و لهلاين خەلکى ئاسايىيەوە لە خوارەوە بۆ «دروستكىدىنى گۇرانكارى، پىك دەخرييەت. هەرچەندە لە پۇوي پانتايى و قەبارەوە سنوردارە بۆ گەنجان و گەورەسالانى خويىندهوار لە ناوهندى شارەكان، بەلام ئەم دەستپىشخەرىيانە رىيگە بە گەنجان دەدەن كە پرسەكانى پەيوەست بە پەروەردە، مافەكانى ژنان، پىشەسازى داهىئەر يان ژىنگە كۆبىكەنەوە و بىخەنە بەرچاو، بە شىۋىيەك كە راستەوخۇرەخنە نەگرىت يان دەزايەتى پارتە سياسييە بالادەستەكان نەكتات.⁷⁷

دەرئەنجام

ھەرىمى كوردستانى عىراق لە ئىستادا لەنئىو دۆخى «خۆزگەخوازى»، ساتى گواستنەوەدىيە، كە تىيىدا داھاتووېكى باشتى بەندە لەسەر ھيواكان بۆ دەولەتىكى سەربەخوئى كوردى. لەم بەستىنەدا، نەوهەي گەنجى ھونەرمەندان و چالاڭانان پۇو لە راپوردوو دەكەنەوە بۆ ئەوهەي ئەو ھەزەند و كۆمەلکۈژىيانە يان بىرەنەچىتەوە كە بەسەريان ھاتووە، بەلام ھەرەوەها بۆ پۇوخىستەوەي ناسنامەي كوردى كە ئازادە لە زالبۇونى داگىركار. پىشىلەرنىن، نادادىيەكان و گازەندەكان لەبارەي شىۋاזה كانى بەكارەتىنلى لەشى ژنان وەك شەرگەي «شەرف» و «شەرم» تۆماركرابون يان چۆن لەشى پىباوان چاودەپوان دەكىرىت چاودىرىي ژنان بىكەت و بەرگى لە نۆرمە زالەكانى پىاوتىتى بىكەت. لەبرى بەرخۆدانىكى رىتكەراو دەزىيە و ئىستا، كە تىيىدا زۆر لە بەشداربۇوان ھەست بە «گىرخواردن» دەكەن، ئىمە گۇرانىيەكى پىر جىڭىر لېرەدا دەبىنلىن: وېناكەنەوەيەكى ھيۋاشى شوپىن، لەش و سىكىسوالىتى كە پۇوهە شوئىنگەلىك ئاپاستەكرابون پارىزراو، سەربەخو و يەكسان بن. ئەممە لەلاين گەنجانى چالاک، خويىندهوار و پەيوەستبۇوهە دەكىرىت كە هيچى دىكە بە سياسەتى حىزب يان رىتكەراوەكانى ژنان قايل نىن، بەلکوو بەكارايى بەدواي بونىادنانى رىيگەي بەدىلى بەشداربۇوندا دەگەرىن. ئەو دەستپىشخەرىيانە تاكوو ئەمپۇ بە چۈچۈكى، ناوجەيى و خۇ-بىتىيە و راگوزەر ماونەتەوە، لەگەل ئەوەشدا ئەوان ئاماڭەپىدەرى گۇرانكارىيەكى سەرەكىن پۇوهە فەرەكىدىنى شوئىنەكان بۆ بەشدارىيەكى پەخنەييانە.

⁷⁷ Jiyad Küçükkeleş and Schillings, ‘Economic Drivers of Youth Political Discontent in Iraq’.

سەرنوسرىي بلاوكراوه كان

نيسن ئە لريفه ي

بەرگى وتنە

سوئىيا باشىر، نەوت لە سەر كانفاس 2022 ئەمە

وھەمەو وينەكان لە تىيو مۇلەتدا دووبارە كراونەتەوھە

لە ھونەرمەندان

The views and opinions expressed in this publication are those of the author(s) and do not necessarily represent those of the London School of Economics and Political Science (LSE) or the Middle East Centre. This document is issued on the understanding that if any extract is used, the author(s) and the LSE Middle East Centre should be credited, with the date of the publication. While every effort has been made to ensure the accuracy of the material in this paper, the author(s) and/or the LSE Middle East Centre will not be liable for any loss or damages incurred through the use of this paper.

The London School of Economics and Political Science holds the dual status of an exempt charity under Section 2 of the Charities Act 1993 (as a constituent part of the University of London), and a company limited by guarantee under the Companies Act 1985 (Registration no. 70527).

Middle East Centre
London School of Economics
Houghton Street
London, WC2A 2AE

-
- @LSEMiddleEast
  - @lsemiddleeastcentre
  - lse.middleeast
  - lse.ac.uk/mec